

Сприяння розвитку культури в Україні: дослідження зв'язків культурно-мистецької сфери та туристичної привабливості територій

Коротка версія

За підтримки:

УКРАЇНСЬКИЙ
КУЛЬТУРНИЙ
ФОНД

КОМАНДА ПРОЄКТУ

Авторський колектив дослідження:

Олександр Софій, експерт
Андрій Мацелюх, експерт
Ігор Шимків, експерт
Олена Шинаровська, експерт
Юрій Кучерявий, рецензент

Організаційна та технічна підтримка реалізації проєкту:

Ігор Каспрук, керівник проєкту
Дмитро Посипанко, менеджер із комунікацій
Ірина Гнелиця, бухгалтер

Команда проєкту висловлює щиру подяку:

Тарасові Возняку, генеральному директорові Львівської національної галереї мистецтв імені Б. Возницького
Олегу Яськіву, директору Центру Митрополита Андрея Шептицького Українського католицького університету
Наталії Табаці, начальниці управління туризму та курортів Львівської обласної державної адміністрації
Ірині Гаврилюк, директорці департаменту з питань культури, національностей та релігій Львівської обласної державної адміністрації
Галині Гриник, керівниці управління туризму Львівської міської ради
Наталії Скибак, керівниці управління розвитку міста Трускавецької міської ради
Наталії Гладіловій, директорці туристичної фірми «Атвест Україна»
Дмитру Софій, незалежному консультантові
Миколі Крату, незалежному консультантові
Художньому музею Михайла Біласа (м. Трускавець)

В оформленні використано гобелен Михайла Біласа "Куми"

Видання підготовлено за підтримки Українського культурного фонду. Позиція Українського культурного фонду може не збігатися з думкою авторів.

ISBN

Аналітичне дослідження —Львів.:, 2020. — 38 с.

Дане дослідження аналізує зв'язки культурно-мистецької сфери та туристичної привабливості територій, оцінює наявний стан речей, можливі перспективні напрямки їх розвитку та можливості для синергії. Аналіз здійснений на 3-х рівнях – національному, регіональному (Львівська область) та муніципальному (місто Львів). На кожному із цих рівнів аналізуються такі компоненти як законодавче поле, міжнародні угоди, інституційне забезпечення, стратегічні документи, інструменти впровадження та джерела фінансування. За висновками кожного із розділів сформульовано узагальнені висновки, які і завершують дослідження.

З **повною версією** дослідження можна ознайомитися на сайті www.dialog.lviv.ua.

ЗМІСТ

Резюме дослідження	2
Розділ 1. Вступ. Філософія дослідження	3
Розділ 2. Визначення зон інтересів	4
Розділ 3. Аналіз зв'язків між культурно-мистецькою сферою та туристичною привабливістю території	6
Розділ 4. Аналіз зовнішніх факторів на культурно-мистецьку сферу та туристичну привабливість території	21
Розділ 5. Феномен Львова	25
Розділ 6. Характерні практики	27
Загальні висновки дослідження	32

Резюме дослідження

Україна започаткувала *державну регіональну політику*, засновану на європейських цінностях, засадах демократії та національній єдності, орієнтовану на підвищення економічних та соціальних стандартів життя кожного громадянина. Станом на сьогодні всі області України і значна частина муніципалітетів та об'єднаних територіальних громад вже затвердили свої Стратегії розвитку до 2027 року, через які червоною ниткою проходять пріоритети розвитку туризму та культури, а особливо культурно-креативних індустрій, як значимих економічних чинників розвитку територій і країни в цілому.

Мета пропонованого дослідження – покращення політики сприяння розвитку культури в Україні шляхом системного аналізу зв'язків культурно-мистецької сфери та туристичної привабливості територій на прикладі Львівської області і міста Львова та оцінки перспективних напрямків їх подальшого розвитку.

Дослідження складається із шести розділів, які вибудовані у логічній послідовності, і кожна попередня тема служить основою для кращого розуміння наступної. Так, розділ «Вступ. Філософія дослідження» ставить собі за мету дати короткий огляд існуючих на сьогодні поглядів та ідей щодо взаємозв'язків культури і туризму. Розділ «Визначення зон спільних інтересів» носить достатньо технічний характер і призначений для конкретизації елементів зон взаємного інтересу культурно-мистецької сфери та туристичної привабливості території. Розділ також цікавий тим, що надає короткий перелік всіх офіційних документів в галузях культури і туризму, легалізованих впродовж останніх 5-ти років. Розділ «Аналіз зв'язків» є ключовим і деталізує взаємозв'язки культурно-мистецької сфери і туристичної привабливості території. Аналіз, здійснений на трьох рівнях – національному, регіональному (Львівська область) та муніципальному (місто Львів). На кожному із цих рівнів аналізуються такі компоненти: законодавче поле, міжнародні угоди, інституційне забезпечення, стратегічні документи, інструменти впровадження та джерела фінансування. З огляду на значний масив інформації та для більш зрозумілого викладу матеріалів була використана модель матриці, яка чітко структурує інформацію і містить відповідні проміжні та узагальнені висновки по кожному елементу матриці. Значна частина матеріалів винесена у додатки.

Для більш глибокого розуміння результатів аналізу було також проведено фокус-групу з представниками основних зацікавлених сторін, круглий стіл в одній із об'єднаних громад Львівщини, а також публічне обговорення у форматі «Дебати» за темою: «Культура і туризм в умовах COVID-19: нові реалії», що дозволило уточнити низку питань на основі особистого досвіду учасників та бачення подальших перспектив. Розділ «Аналіз зовнішніх факторів» відображає вплив чинників, які можуть бути значно потужнішими, ніж національні чи регіональні процеси, і на які вони можуть суттєво впливати. У цьому розділі здійснено аналіз факторів впливу, що проявилися впродовж останніх років і радикально змінили і змінюють ситуацію не тільки в Україні, а й у цілому світі. Розділ «Феномен Львова» дещо вибивається із загального, досить формалізованого, контенту дослідження. Його основним завданням стало переосмислення питання, що є феноменом Львова, як він проявляється сьогодні в умовах пандемії COVID-19 і чим він може бути корисним для майбутнього міста і регіону. Розділ «Характерні практики» служить для практичної демонстрації окремих ключових тез попередніх розділів. При цьому, на відміну від більшості позитивних практик, якими насичені інформаційні мережі, пропоновані практики достатньо глибоко висвітлюють як позитивні, так і негативні сторони процесів, містять висновки, що дає можливість менеджерам від культури і туризму «приміряти» досвід інших до своїх умов.

За висновками кожного із розділів дослідження було сформульовано узагальнені висновки, які і завершують дослідження. Як правило, будь-яке дослідження містить рекомендації для того, щоб зацікавлені особи могли ними користуватись при розробці відповідних документів – стратегій, програм розвитку, конкретних проєктів. Однак, у нашому випадку стався «збій» – поява і поширення пандемії COVID-19. Це виклик, виклик для всього світу, і до нього не готові ще ні суспільні, ні політичні актори, а в нашому випадку – культурні інституції та туристичні організації,

які, можливо, сподіваються, що пандемія завершиться і все стане знову на свої місця. Не стане. Однак, на сьогодні складно прогнозувати подальші перспективи розвитку всіх сфер суспільного життя, у тому числі галузей культури і туризму. Регулярно міжнародні експертні групи публікують сценарії розвитку подій, які достатньо динамічно змінюються і більш-менш точні припущення можна буде давати лише у 2021-му році. Тому в цьому дослідженні ми обмежились лише фіксацією наявного стану речей, який допоможе зрозуміти, що ми маємо та на чому стоїмо. І цей фактаж послужить основою для модифікування зацікавленими особами наявних пропозицій, а радше – для розробки принципово нових.

Розділ 1. Вступ. Філософія дослідження

Соціально-економічний розвиток передових країн світу протягом останніх років характеризується переходом від III-IV техніко-економічних укладів, до V та VI укладів, а також моделюванням основ наступного, VII-го техніко-економічного укладу. Характерною особливістю V та VI укладів є те, що в їхній основі лежать уже не засоби виробництва і не матеріальні ресурси, а людський, інтелектуальний капітал. В іншому вимірі можна також говорити про перехід від просторової детермінанти розвитку до часової детермінанти. Відповідно, саме розвиток людського, інтелектуального капіталу стає головною передумовою успішності чи неуспішності тих чи інших соціумів. У цьому ракурсі одним із найважливіших чинників формування людського, інтелектуального капіталу, поряд із освітою, стає культура у найрізноманітніших її проявах. При цьому в умовах глобалізації і переходу від парадигми простору до парадигми часу, що нівелює саме поняття відстані та територіальної віддаленості, все більшу роль і для розвитку культури, і для формування власне людського, інтелектуального капіталу, відіграє туризм, саме як інструмент нівелювання просторових бар'єрів.

В останні десятиліття питання туризму і культури стали нерозривно пов'язаними, частково через зростання інтересу до культури, особливо як джерела ідентичності в умовах глобалізації, частково завдяки динамічному розвитку туризму та зростанню доступності культурних цінностей та досвідів. Культурний туризм є одним із найбільших секторів світового туризму, і його роль продовжує швидко зростати: у Звіті¹ Всесвітньої туристичної організації зазначено, що близько 40% туристів визначає ціль своєї подорожі на основі культурної пропозиції. Все більшого значення для туриста набувають такі нематеріальні фактори, як «атмосфера місця», його зв'язок із відомими людьми, ідеями чи подіями, іншими словами, культура, історія та традиції місця.

Поєднання культури та туризму може бути потужним рушієм економічного розвитку, але переваги такого зв'язку виходять далеко за межі економічних показників: подорож з ціллю ознайомитися з культурою та мистецтвом інших людей означає також розширення кругозору, отримання нових знань та навичок, встановлення нових культурних зв'язків та збереження культурної спадщини.

Незважаючи на значну кількість наукових та філософських досліджень на тему культури, що з'явилися протягом останніх десятиліть, в західному контексті культуру продовжують асоціювати зі складністю, витонченістю, престижністю, тобто відбувається ідентифікація з поняттям «високої культури». Не дивно, що і практика «культурного туризму», в основному, відповідає моделям «гранд-туру», популярним серед заможної аристократичної молоді XVII-XIX століть. В наш час, коли туризм став доступним і масовим явищем, турист продовжує приділяти особливу увагу наявності культурних ресурсів території, продовжуючи асоціювати їх з елітністю та соціальним успіхом. Сприятливий клімат та чиста екологія, зручне географічне розташування, транспортна доступність та рівень сервісу продовжують відігравати важливу роль для туристичної привабливості території, проте «культурність» дестинації служить додатковою принадою, що відіграє важливу роль навіть для тих туристів, які не ставлять пріоритетом ознайомлення з культурними надбаннями.

1 UNWTO Tourism and Culture Synergies. Джерело: <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284418978>

Розглядаючи культурний туризм як симбіоз економіки та культури, варто підкреслити, що він передбачає не тільки знайомство з історичною спадщиною, а й включення туриста в сучасне культурне середовище – активну участь у культурних подіях і практиках, характерних для певної території. Важливу роль у цьому процесі з початку XXI століття почали відігравати «креативні індустрії» або «культурні індустрії», покликані комерціалізувати культуру, подаючи її як продукт.

Для туризму (як і будь-якої іншої сфери послуг) важливе значення має активність і позиція місцевої громади. Особливо важливу роль місцева громада відіграє у розвитку культурного туризму, в значній мірі формуючи контекст, в якому представляються відвідувачам культурні пам'ятки, або й сама громада, виступаючи частиною туристичного продукту у випадку, коли одним із туристичних об'єктів виступає жива локальна культура.

Зацікавлення туристів культурною спадщиною громади дає поштовх для активізації місцевого населення. Окрім значних економічних можливостей, у громади виникає почуття гордості за свою локальну історію, що спонукає її оберігати свої місцеві традиції і пам'ятки. Із усвідомленням цінності власних культурних надбань у громаді зростає також загальний рівень поваги до навколишнього простору, відбувається активізація громадського життя та посилюється почуття локальної ідентичності.

В жодному випадку не можна ідеалізувати наплив туристів як панацею для культури і забувати про негативні наслідки культурного туризму. Адже, так чи інакше, в довгостроковій перспективі культурні центри, розвиваючи туризм, починають зіштовхуватися із низкою проблем. Окремі з них, такі як ріст цін на житло та послуги сфери обслуговування, ріст рівня злочинності, переповненість вулиць людьми та засміченість – це загальні проблеми, які виникають внаслідок зростання туристичних потоків. Однак, є проблеми, специфічно пов'язані з культурним туризмом, наприклад, перетворення культурних пам'яток на «музеї», де стає неможливо проводити попередні культурні практики (прикладом можуть служити популярні серед туристів церкви); фізичне нищення пам'яток; втрата ідентичності місця та громади, що розчиняється від напливу туристів. Як свідчить історія, неконтрольований розвиток культурного туризму може перетворити цілі міста на своєрідні культурні «Диснейленди» (характерний приклад Венеції), значно ускладнюючи життя місцевим мешканцям та, в кінцевому результаті, консервуючи місцеву культуру, достосовуючи її до стереотипних очікувань туриста.

Процес капіталізації культури через туризм сьогодні охопив не тільки політичні і культурні столиці світу, а й невиразні в сенсі культурного потенціалу адміністративні одиниці, які активно шукають та переосмислюють своє минуле, або й створюють нові концептуальні пам'ятки, здатні стати їх візитною карткою, привабливою для туриста. Культурний туризм став трендом міжнародного туристичного бізнесу, насамперед завдяки тому, що здатний генерувати значні туристичні потоки не тільки сам по собі, а й є неодмінним доповненням будь-якого іншого туристичного продукту.

Розділ 2. Визначення зон інтересів

Розгалужене законодавство України щодо культури та туризму дає розгорнуту картину всіх наявних сфер культури, їх підвидів та означень, а також визначає види туризму, зокрема культурно-пізнавальний. У процесі впровадження реформ влада України визначає роль культури і туризму в розбудові регіональної політики через низку стратегічних документів, у першу чергу, таких як довгострокову державну стратегію регіонального розвитку та галузеві стратегії, а також середньострокові плани заходів їх впровадження.

Аналіз державних стратегічних документів, зокрема Державних стратегій регіонального розвитку (ДСРР) до 2020 року та до 2027 року засвідчив, що зони спільних інтересів галузей культури та туризму достатньо чітко означені і стосуються: *історико-культурної спадщини, музеїв, пам'яток історії та монументального мистецтва, архітектури, археології; самобутньої народної культури, звичаїв, традицій, обрядів*. Новоприйняті галузеві стратегії, а також міжнародні програми, що діють в Україні, дають більш розгорнуту характеристику цих зон спільних інтересів. При цьому особлива увага звертається на культурно-креативні індустрії, для

яких пропонується окрема класифікація. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року пропонує класифікацію видів туризму, у тому числі тих, що можуть використовувати культурно-мистецькі ресурси, зокрема: міський, етнічний, культурно-пізнавальний, подієвий, гастрономічний, релігійний, розважальний.

На особливу увагу заслуговує Стратегія Українського культурного фонду на 2019-2021 роки, яка пропонує класифікацію секторів підтримки культури із врахуванням термінології українських законодавчих документів і особливостей національного контексту, підходів деяких країн Європейського Союзу та ЮНЕСКО щодо адаптації міжнародних класифікацій до національних умов.

Виходячи із вищевикладеного для подальшого аналізу взаємозв'язків між культурно-мистецькою сферою та туристичною привабливістю території дослідженням пропонується п'ять зон їх спільних інтересів, наведених у таблиці 1.

Таблиця 1

1	Культурна спадщина	■ пам'ятки історії (будівлі, споруди, пам'ятні місця); ■ пам'ятки археології (городища, кургани, руїни древніх поселень, укріплень, древні місця захоронень, кам'яні скульптури тощо); ■ пам'ятки містобудування та архітектури (архітектурні ансамблі та комплекси, площі, вулиці, споруди цивільного та промислового будівництва, військової та культової архітектури, народного зодчества, вироби монументального, образотворчого, декоративно-прикладного, садово-паркового мистецтва); ■ пам'ятки мистецтва (твори монументального, образотворчого, декоративно-прикладного та інших видів мистецтва); ■ музеї та архіви
	Матеріальна культурна спадщина	
	Нематеріальна культурна спадщина	■ усні традиції; ■ виконавське мистецтво; ■ звичаї, обряди, святкування; ■ традиційні ремесла/народні художні промисли (гончарство, кераміка, ковальська справа, ткацтво, гутництво, килимарство, різьбярство, писанкарство тощо)
2	Перформативне та сценічне мистецтво	■ театр, балет, танець, цирк, музичні вистави (мюзикл, опера), перформанс, геппенінг
3	Образотворче мистецтво	■ живопис, скульптура, графіка, мозаїка, естамп, інсталяція, плакат, літографія, муралізм, стріт-арт, ленд-арт, скульптура, фотографія, паблік-арт
4	Культурно-креативні індустрії	■ дизайн та мода (інтер'єри, прикладний, графічний, ландшафтний, саунд-дизайн, мода, архітектура); ■ фестивалі (музичні, фольклорні, етно-, літературні, кіно-, мистецькі, еко-туристичні, гастрономічні, книжкові, театральні, інші); ■ культурні та креативні простори; ■ креативне підприємництво; ■ інновації
5	Європейські культурні шляхи	■ транснаціональні, трансрегіональні, регіональні маршрути, що включають елементи культурних цінностей Європи, у тому числі архітектурну і культурну спадщину

Розділ 3. Аналіз зв'язків між культурно-мистецькою сферою та туристичною привабливістю території

За визначеними у розділі 2 цього дослідження зонами інтересів культурно-мистецької сфери та туристичної привабливості територій здійснюється комплексний аналіз їхніх зв'язків згідно матриці, представленої на схемі 1.

Рівні дослідження		
Національний	Регіональний	Муніципальний
Законодавче поле та міжнародні угоди		
Інституційне забезпечення		
Стратегічні документи (SWOT-аналіз, цілі і завдання)		
Інструменти впровадження (плани стратегій, програми)		
Джерела фінансування		

Схема 1. Матриця аналізу

3.1. Законодавче поле та міжнародні угоди

У розділі 2 цього дослідження було здійснено аналіз законодавчого поля та міжнародних угод, ратифікованих Україною, на предмет визначення «зон взаємного інтересу» культури та туризму. В цьому розділі додатково проаналізовано ще низку спеціалізованих законів щодо культури і туризму для виявлення положень на предмет їх взаємних зв'язків та можливої синергії. Зокрема, проаналізовано такі основні законодавчі акти:

- Закон «Про музеї та музейну справу», ухвалений у 1995 році,
- Закон України «Про туризм», який був ухвалений у 1995 році,
- Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 1999 року,
- Закон «Про охорону культурної спадщини», ухвалений у 2000 році,
- Закон України «Про народні художні промисли», який вступив у дію в 2001 році,
- Закон «Про гастрольні заходи в Україні» від 2004 року,
- Закон «Про охорону археологічної спадщини» від 2004 року,
- Закон України «Про театри і театральну справу», ухвалений у 2005 році,
- Конвенція про охорону підводної культурної спадщини, яка набрала чинності для України у 2009 році,
- Постанова Кабінету Міністрів «Порядок організації та проведення всеукраїнських фестивалів аматорського мистецтва» від 2011 року,
- Рамкова конвенція Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства, ратифікована Україною у 2013 році,
- «Порядок організації і проведення в Україні міжнародних фестивалів народної творчості», затверджений Кабінетом Міністрів у 2017 році,
- Закон «Про внесення змін до Закону України «Про культуру» щодо визначення поняття «креативні індустрії»» від 2018 року,
- Закон України «Про підтримку культури, креативних індустрій, туризму, малого та середнього бізнесу через карантин пов'язаний із поширенням COVID-19» від 2020 року

Проміжні висновки

- 1** Законодавство в галузі культури продовжує динамічно змінюватися і ще не усталилось остаточно. Практично щороку вносяться зміни в закони, з'являються нормативні акти Кабінету Міністрів і Міністерства культури та інформаційної політики України.
- 2** Сфери культури нерівномірно охоплені законодавчим регулюванням - є сфери діяльності (музеї, театри, культурна спадщина), які функціонують на основі відповідних законів («Про музеї», «Про театри», «Про охорону культурної спадщини»), натомість є сфери, які взагалі або майже не згадуються у законодавстві, і точно не існує окремих законів, які б регулювали дану сферу (наприклад, живопис, мода, дизайн).
- 3** Законодавством у галузі культури акцентується важливість економічної (комерційної) складової культурної діяльності, що має розширювати поле можливостей закладів культури заробляти на себе кошти. Нові законодавчі акти або внесені зміни до діючих, постійно розширюють перелік економічних видів діяльностей культури. Особлива увага при цьому приділяється креативним індустріям як «видам економічної діяльності, метою яких є створення доданої вартості і робочих місць через культурне (мистецьке) та/або креативне вираження, а їх продукти і послуги є результатом індивідуальної творчості».
- 4** Законодавче поле щодо туризму до сьогодні ще суттєво не змінювалось і потребує серйозного доопрацювання з багатьох питань, зокрема унормування взаємовідношень із галуззю культури, в першу чергу – культурно-історичною спадщиною. Тим не менше, на відміну від законодавчого поля культури, де практично відсутні згадки про туризм, у законодавстві про туризм культурна галузь декларується як важливий чинник – серед видів туризму чільне місце займає культурно-пізнавальний туризм; послуги культурного характеру є ключовою складовою туристичних послуг. Також визнається, що туризм є одним із пріоритетних напрямків розвитку культури і сприяє збереженню та просуванню культурної спадщини, відродження об'єктів традиційної архітектури, ремесл.

3.2. Стратегічні документи розвитку галузей культури і туризму

Для більш комплексного висвітлення зв'язків культурно-мистецької сфери та туристичної привабливості території важливо проаналізувати як оцінюється ситуація в галузях культури та туризму, зокрема їх взаємна синергія на національному, регіональному і муніципальному рівнях. Такий аналіз був здійснений на основі відповідних стратегій розвитку (державних, галузевих, регіональних і муніципальних), оскільки саме ці стратегічні документи глибинно оцінюють ситуацію в державі і регіонах мінімум за останні 5 років, визначають сильні і слабкі сторони, шанси і загрози, і на основі цього формують основні напрямки подальшого розвитку. При цьому у процес залучені всі ключові суб'єкти – органи влади, експерти, громади, бізнес.

Бачення ситуації в галузях культури та туризму на національному рівні

В таблиці 2 наведена зведена інформація типових тез із національних стратегічних документів щодо сильних і слабких сторін ситуації в галузях культури і туризму.

Таблиця 2

Слабкі сторони	Сильні сторони
■ Розвиток культури протягом тривалого часу не був визначений пріоритетом державної політики, йому не приділялася належна увага та не надавалася підтримка з боку державної влади ■ Брак послідовного лобювання інтересів культурної галузі для різних рівнів влади через низький рівень співпраці між різними сферами культурної галузі ■ Відсутність єдиної координації, взаємоузгодження всіх завдань і проєктів та об'єднання зусиль різних рівнів органів влади ■ Недостатність бюджетних коштів для ефективного функціонування та розвитку інфраструктури культури та туризму і відсутність дієвих стимулів залучення коштів з інших джерел ■ Наявні кошти місцевих бюджетів спрямовуються на оплату комунальних послуг та заробітну плату закладів культури, непокритою залишається потреба у фінансуванні видатків у капітальних ремонтах, реставрації та реконструкції вже існуючих будівель закладів культури і мистецтва, охорони пам'яток культурної спадщини ■ Нерівноцінні конкурентні умови для представників державного та недержавного секторів, відсутність підтримки стартапів та дебютів у креативних секторах ■ Суттєве відставання регіонів України від провідних країн за рівнем розвитку туристичної інфраструктури та якості туристичних послуг	■ На сьогодні всі регіони мають достатній потенціал для належного розвитку внутрішнього або зовнішнього туризму, зокрема, історико-культурний потенціал ■ Схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності до 2030 року дало поштовх початку значних змін в українській інноваційній екосистемі ■ Реформа місцевого самоврядування на засадах децентралізації, що здійснюється в Україні, спрямована на створення сучасної системи місцевого самоврядування на основі інноваційного розвитку, принципів smart-спеціалізації та європейських цінностей ■ Задекларований напрям підтримки інновацій, нових знань, креативних індустрій ■ Декларація сприяння інтеграції об'єктів культурної спадщини і територій, на яких вони розміщені, в міжнародні, національні та регіональні культурні і туристичні маршрути

Бачення ситуації в галузях культури та туризму на регіональному рівні на прикладі Львівщини та вибраних областей України

Бачення ситуації в галузях культури та туризму на регіональному рівні було проаналізовано на основі регіональних стратегій розвитку до 2020 року та до 2027 року Львівщини та вибраних шести областей України.

В таблиці 3 наведена зведена інформація типових тез із регіональних стратегій щодо сильних і слабких сторін ситуації в галузях культури і туризму.

Таблиця 3

Слабкі сторони	Сильні сторони
■ Недостатнє фінансування культури ■ Незадовільний стан приміщень, відсутність належної матеріально-технічної бази культурно-мистецьких закладів ■ Незадовільний (аварійний) стан пам'яток історико-культурної спадщини та під'їздів до них ■ Потреба у значних інвестиціях, які відсутні на регіональному рівні ■ Знищення дерев'яних об'єктів сакральної архітектури ■ Історичним об'єктам бракує інструментів та атракцій для збільшення туристичних потоків – тобто бракує експозицій, які б представляли культурно-історичну спадщину у цікавий спосіб із застосуванням smart-технологій ■ Неналежний стан/відсутність упорядкованих туристичних маршрутів ■ Відсутність у місцевого населення знань із краєзнавства, відсутність розуміння цінності архітектурно-історичних пам'яток і недбале ставлення до них ■ Недостатня якість складових регіонального туристичного продукту ■ Недостатній рівень використання креативних видів економічної діяльності	■ Розвинута мережа культурно-мистецьких закладів ■ Значна кількість пам'яток культурної спадщини, історико-культурних заповідників ■ Збереження автентичних народних промислів, розвиток різноманітних шкіл традиційного народного мистецтва ■ Проведення значної кількості різноматематичних фестивалів ■ Розвиток нових видів туризму: культурно-пізнавального, релігійно-паломницького, фестивально-подієвого ■ Розвиток атракційних туристичних маршрутів

Бачення ситуації в галузях культури та туризму на муніципальному рівні

Ситуацію на муніципальному рівні було проаналізовано на основі стратегічних документів м. Львова. Основним стратегічним документом міста є Комплексна стратегія розвитку Львова 2012-2025. Паралельно діє ще низка інших дотичних стратегічних документів, зокрема: Стратегія розвитку культури Львова до 2025 року, Інтегрована концепція розвитку центру Львова до 2021 року, Інтегрована концепція розвитку Львова до 2030 року (проєкт), “Стратегія прориву”.

В таблиці 4 наведена зведена інформація вибраних тез із цих документів щодо сильних і слабких сторін ситуації в галузях культури і туризму

Таблиця 4

Слабкі сторони	Сильні сторони
■ Культурна пропозиція зосереджується переважно у центральній частині міста ■ Відсутність комфортних умов та актуального змістового наповнення мережі культурно-освітньої інфраструктури міста стримує активне споживання культурного продукту ■ Значна кількість матеріальних та нематеріальних пам'яток культури вимагає значних ресурсів для їх збереження ■ Львів'янам бракує відповідального та свідомого ставлення до “успадкованого” культурного середовища. Значна частина мешканців та гостей міста не має уявлення про багатство та різноманітність міської культури ■ Недостатній акцент на якості культурних проєктів, схильність до спрощення трактування суспільних та культурних процесів, брак взаємодії та порозуміння між різними середовищами, уникання відповідальності та пошуку консенсусу у складних питаннях, закритість та маргіналізація окремих груп, нетерпимість, нетолерантність до критики ■ У зв'язку із жорсткою системою бюджетного фінансування та негнучкою вертикаллю управління у сфері культури сформувалась ситуація, в якій бюджетні установи функціонують за пасивними схемами отримання грошей ■ Водночас, в альтернативі до них формується активне середовище культурних громадських організацій, які пропонують сучасний, якісний продукт та не залежать від “бюджетної голки”. Проте бюджетні установи культури залишаються найбільш доступним культурним продуктом у місті та відіграють роль основних культурних центрів, які формують сприйняття містянами культури ■ Модернізація музеїв. Потребують переробки та допасування до сучасних культурних та туристичних потреб старі концепції виставок	■ Історична частина міста, в якій переважають будівлі з різних історичних епох ■ Належить до культурної спадщини ЮНЕСКО. Близько 11 % історичних архітектурних пам'яток України знаходяться у Львові ■ Середмістя є туристичним і культурним центром міста. Тут зосереджені музеї, галереї, театри, концертні зали. Це культурне розмаїття є візитною картою Львова ■ Практично усі музейні заклади міста перебувають у приміщеннях, що є видатними пам'ятками архітектури. У фондах музеїв Львова зосереджено понад 1,2 млн. одиниць збережень основного фонду, які складають понад 10% від усього Музейного фонду України ■ Важливими культурними подіями є численні фестивалі та акції, які щороку відбуваються під відкритим небом на вулицях історичного центру міста ■ Крім численних архітектурних пам'яток та музеїв, туристів найбільше приваблює розмаїття ресторанів, кафе, магазинів та культурних пропозицій, а також понад 100 великих публічних заходів, які щороку відбуваються у місті ■ 2009 року Львову присвоєно статус культурної столиці України

Проміжні висновки

- 1** Протягом років стратегічні документи різного рівня фіксували незмінний перелік проблем, що стримують розвиток культури і туризму, зокрема щодо культури – неперіоритетність, залишковий принцип фінансування, щодо туризму – ігнорування як важливого сектору економіки.
- 2** Серед ключових проблем культури, які були озвучені при розробці стратегічних документів після 2013 року, була констатація факту щодо кризи ідей у державному секторі, який монополізує ресурси бюджетної сфери і функціонує за пасивними схемами отримання коштів; щодо нерівноцінних конкурентних умов для представників недержавного сектору, який сьогодні пропонує сучасний, якісний культурний продукт.
- 3** Значна кількість стратегій на всіх рівнях (державному, регіональному та муніципальному) відзначала факт відсутності на місцях розуміння цінності архітектурно-історичних пам'яток та недостатньо відповідальне ставлення до успадкованого культурного середовища, схильність до спрощення трактування культурних процесів і їх ролі у туристичній привабливості територій.
- 4** Фіксуючи розрізненість зусиль різних рівнів органів влади, відсутність координації та дієвих механізмів залучення коштів із недержавних джерел, стратегії не пропонували інноваційних шляхів вирішення проблем, обмежуючись типовим набором інструментів, які «не працюють».
- 5** Лише впродовж останніх років риторика стратегічних документів якісно змінилась. Були сформульовані конкретні напрямки розвитку культури, які пропонують, окрім традиційної підтримки інфраструктури культури, активне використання культурного потенціалу як економічного фактору, зокрема й у галузі туризму. Значна увага приділяється інноваційним підходам фінансування галузі культури – запровадження системи податкових стимулів задля підвищення привабливості приватних інвестицій, створення системи грантової підтримки на засадах співфінансування, залучення додаткових джерел фінансування культурних проєктів через спецфонди та програми підтримки (у тому числі міжнародні); створення державного гарантійного фонду для заохочення кредитування культурних операторів з боку фінансових інституцій.
- 6** У питаннях розвитку туристичної привабливості територій нові стратегічні документи, зокрема, державна Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року, задекларували перспективні напрямки розвитку – створення та реалізація конкурентоспроможних комплексних регіональних туристичних продуктів; сприяння інтеграції об'єктів культурної спадщини і територій у міжнародні, національні та регіональні культурні і туристичні маршрути; активізація туризму в сільській місцевості через проведення фестивалів, ревіталізацію та збереження промислової, історичної та культурної спадщини. Однак, задекларовані цілі не були підтверджені конкретними заходами для їх досягнення, що робить їх швидше елементами політичної декларації.
- 7** На регіональному рівні нові стратегічні документи, зокрема, Стратегія розвитку Львівської області-2027, приділяють достатню увагу галузям культури та туризму. При цьому галузі туризму надається більший пріоритет, що підтверджується її статусом окремої стратегічної цілі. Культурно-мистецька ж сфера традиційно займає місце в соціальному блоці стратегій і позиціонується достатньо вузько – як надання культурницьких послуг населенню.
- 8** Достатньо інноваційним елементом нових регіональних стратегій можна вважати розвиток економічної компоненти культурно-мистецької сфери, зокрема, підтримку креативних індустрій із використанням регіональних традицій, а також комплексний характер туризму, який, окрім суто «своїх» питань (розвиток інфраструктури, покращення доріг, транспортне забезпечення тощо), ставить завдання щодо підвищення якості регіонального туристичного продукту, у тому числі, через збереження історичної та культурної спадщини.
- 9** Можливо, одним із найбільш яскравих стратегічних документів можна назвати «Стратегію прориву» міста Львова, яка робить ставку на креативність – економіки, умов життя, мешканців. Основи ж цього має закладати освіта – розвиток у людей будь-якого віку навичок критичного мислення; а мистецтво повинне бути гармонійно вплетеним у навчальний процес.

3.3. Інституційне забезпечення впровадження політик у галузях культури і туризму

На національному рівні. Відповідно до Закону «Про культуру» Кабінет Міністрів України щороку затверджує програму діяльності Міністерства культури та інформаційної політики України (Мінкультури), що забезпечує формування державної політики у галузі культури на відповідний рік. Мінкультури також є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику і у галузі туризму.

Важливо зазначити, що Постановою Кабінету Міністрів України «Питання утворення деяких центральних органів виконавчої влади»² від 4.12.2019 було створено низку центральних органів виконавчої влади, діяльність яких координується Кабінетом Міністрів України через Мінкультури:

- Державне агентство України з питань мистецтв та мистецької освіти;
- Державне агентство розвитку туризму;
- Державна інспекція культурної спадщини;
- Державна служба охорони культурної спадщини.

Одна із ключових цілей реформування системи управління культурою – впровадження учасницької моделі урядування, яка реалізується через створення нових культурних інституцій:

- *Український культурний фонд.* Державна установа при Мінкультури, створена у 2017 році з метою сприяння розвитку національної культури та мистецтва в державі, забезпечення сприятливих умов для розвитку інтелектуального та духовного потенціалу особистості і суспільства, широкого доступу громадян до національного культурного надбання, підтримки культурного розмаїття та інтеграції української культури у світовий культурний простір;
- *Український інститут.* Державна установа, яка представляє українську культуру у світі та формує позитивний імідж України за кордоном. Належить до сфери управління Міністерства закордонних справ України;
- *Інститут Книги.* Державна установа при Мінкультури, має шість основних програм: промоція української літератури за кордоном – міжнародні проекти, участь у закордонних книжкових ярмарках, створення глобальної мережі партнерів та зацікавлених в українській літературі осіб; програма підтримки перекладів – сприяння появі перекладів української літератури шляхом надання грантів для іноземних видавництв.

На регіональному рівні. На регіональному рівні державне управління розвитком регіонів, у тому числі галузями культури і туризму, представлене місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Своєю чергою, систему органів виконавчої влади складають місцеві державні адміністрації та виконавчі органи місцевих рад. Ці органи в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці забезпечують виконання державних і регіональних програм соціально-економічного розвитку, реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами, повноважень.

У складі місцевих державних адміністрацій утворюються відповідні структурні підрозділи. Відповідно до визначених законом галузевих повноважень на ці структурні підрозділи покладається виконання з-поміж іншого такі завдання: аналіз стану та тенденцій соціально-економічного розвитку у відповідній галузі у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці; участь у підготовці проектів обласних цільових програм. На рівні Львівської області інституційне забезпечення функціонування та розвитку галузей культури і туризму здійснюють:

- департамент з питань культури, національностей та релігій;
- управління охорони культурної спадщини;
- управління туризму та курортів.

Львівська обласна рада через постійні депутатські комісії здійснює контроль за виконанням рішень ради, у тому числі за підготовкою і виконанням обласних цільових програм. На регіональному рівні функціонують також Громадські ради (ГР) при обласних та районних

2 Постанова КМУ «Питання утворення деяких центральних органів виконавчої влади». Джерело: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2019-%D0%BF>

державних адміністраціях на основі відповідних положень. Громадська рада при Львівській обласній державній адміністрації була створена у 2015 році і з того часу двічі змінювала формат роботи та обновлювала склад. Кількісний склад – 191 особа, що є рекордом для України.

На муніципальному рівні. Характерною особливістю Львівської міської ради є те, що тут із 2016 року діє окремий департамент розвитку паралельно із департаментом економічного розвитку. Департамент розвитку утворений з метою впровадження політики виконавчих органів міської ради щодо організації заходів, пов'язаних з підготовкою та реалізацією спортивних проєктів та туристичних подій, впровадження сучасних інформаційних технологій у міській раді та підпорядкованих їй підприємствах і установах. До його складу входить три управління:

- управління інформаційних технологій;
- управління культури;
- управління туризму.

Також у підпорядкуванні Департаменту перебуває п'ять комунальних підприємств:

- комунальна установа «Інститут стратегії культури»;
- комунальна установа «MoloDvizhCenter.Lviv/МолоДвіжЦентр.Львів»;
- ЛКП «Львівське конференц-бюро»;
- ЛКП «Львівське радіо»;
- ЛКП «Міський центр інформаційних технологій».

Проміжні висновки

1 Прихід у державне управління на центральному рівні у 2014 році фахівців із недержавного сектора відкрив можливості для більш прямого й прозорого впливу та адвокатування змін у галузевих політиках, які зреалізувалися, зокрема, у реформуванні системи державного управління, створенні нових інституцій та започаткуванні впровадження учасницької моделі урядування.

2 Відповідно до цих змін у грудні 2019 року за Міністерством культури та інформаційної політики були закріплені функції формування політик та правил галузей культури та туризму, а реалізація політик повністю передавалась новоствореним державним агентствам Мінкультури, зокрема: Агентства з питань мистецтв та мистецької освіти; Агентства з розвитку туризму.

3 Окрім цього, у віданні Мінкультури створено низку державних установ, які впроваджують відповідні політики міністерства в окремих сферах культури, а саме: Український культурний фонд та Інститут Книги, яким делеговано право надавати державну фінансову підтримку на конкурсних засадах.

4 На рівні Львівської області (як і в інших областях України) діє традиційна система управління галузями культури і туризму у форматі профільних департаментів та управлінь у складі ОДА, діяльність яких недостатньо координується між собою. Єдиним органом, що до певної міри узгоджує питання культури і туризму, є постійна комісія з питань культури, історико-культурної спадщини, туризму, духовного відродження та засобів масової інформації Львівської обласної ради.

5 Громадські ради на різних рівнях (міністерства, ОДА, муніципалітети) поки не відіграють значимої ролі для координації дій органів влади з громадськістю, однак, саме по собі існування таких структур свідчить про еволюцію державної політики і спроби підвищення її ефективності.

6 Окремо варто виділити систему управління галузями культури та туризму Львівської міської ради, де управління культури та управління туризму спільно із управлінням інформатизації утворюють окремий департамент розвитку і спільно із спеціалізованими комунальними закладами – Інститутом міста (забезпечення стратегічного планування), Інститутом стратегії культури та Центром розвитку туризму Львова – забезпечують комплексний розвиток міста.

3.4. Інструменти впровадження політик у галузях культури і туризму

Стратегічні документи різних рівнів глибоко оцінюють ситуацію в державі і регіонах, визначають сильні і слабкі сторони, шанси і загрози, і на основі цього формують основні напрямки подальшого розвитку як загального соціально-економічного розвитку країни і регіонів, так і у кожній галузі зокрема. Для практичного впровадження цих стратегій використовуються відповідні інструменти – плани реалізації стратегій, цільові програми розвитку (державні, регіональні, муніципальні) тощо. В свою чергу, плани і програми включають перелік проєктів із конкретними цілями, переліками заходів, очікуваними результатами, показниками досягнення результатів, термінами виконання та підтвердженими джерелами фінансування. Саме по виконанню цих проєктів і досягнутих результатах можна виміряти ефективність відповідних політик.

Плани заходів із впровадження стратегій

На національному рівні. На національному рівні галузей культури і туризму стосується кілька стратегічних документів. Зокрема, це ДСРР-2020, ДСРР-2027, Довгострокова стратегія розвитку української культури – стратегія реформ до 2027 року, Стратегія розвитку туризму і курортів до 2026 року. Ці стратегії реалізуються, як правило, через середньострокові плани заходів, які мають достатньо широке поле застосування, у тому числі, опосередковано стосуються і галузей культури та туризму (покращення інвестиційного клімату, державна допомога суб'єктам господарювання). Однак, питома вага проєктів, що стосуються безпосередньо галузі культури у загальній кількості проєктів складає тільки 5-7%, а щодо галузі туризму – мова йде лише про одиничні проєкти. При цьому на їх виконання не передбачається окремих державних цільових програм, що на практиці різко знижує їхню ефективність та реалізацію загалом. Важливо також відзначити, що за кошти Європейського Союзу у 2018 році був проведений Всеукраїнський конкурс секторальних реформ, де одним із 5-ти пріоритетів виступав пріоритет «Розвиток туризму», що стало основою для появи цікавих проєктів культурно-туристичного спрямування.

На регіональному рівні. В усіх областях України діють стратегії регіонального розвитку та плани заходів із їх впровадження. Аналіз проєктів цих планів заходів на 2017-2020 роки та на 2021-2023 роки, зокрема по Львівській області, засвідчив, що стратегічні проєкти продовжують традиційну політику минулих років – підтримка базової інфраструктури закладів культури, промоція туристичної привабливості, декларація створення нових туристичних продуктів на основі багатой культурної спадщини. Характерним для проєктів стратегій залишається повне ігнорування таких напрямів культурно-мистецької сфери як перформативне та сценічне мистецтво і образотворче мистецтво. Однак, поодинокі проєкти, такі як проведення концертів та театральних виступів на Сході України (проєкт «Український Донбас») є важливими щодо консолідації регіонів України і опосередковано сприяють розвитку цих сфер та покращенню туристичної привабливості Львівщини. Лише в останній час, зокрема при розробці Стратегії розвитку Львівщини-2027, з'явилися інноваційні проєкти, які декларують розвиток економічної компоненти культурно-мистецької сфери, підтримку креативних індустрій з використанням регіональних традицій і орієнтованих на розвиток творчої молоді. Однак, таких проєктів – одиниці.

Важливо виділити стратегічний проєкт «Ковбойки: Український дикий захід», оскільки це – перша масштабна ініціатива створення унікального туристичного продукту на основі культурно-історичного потенціалу Новомиської сільської ради Львівської області. Мета проєкту – стимулювання сталого місцевого економічного розвитку на території об'єднаної громади Нове Місто шляхом розробки та просування місцевої туристичної інфраструктури під брендом «COW-BOYky». Проєкт реалізовується у межах ініціативи Європейського Союзу «Мери за економічне зростання» у рамках Східного партнерства (2018 – 2021).

На муніципальному рівні (на прикладі Львова). Для аналізу були взяті проєкти чи заходи, які є присутніми у стратегічних документах міста, означених вище: Комплексна стратегія розвитку Львова 2012-2025, Стратегія розвитку культури Львова-2025, Інтегрована концепція розвитку центру Львова до 2021 року, а також Стратегія прориву-2027. Характерною особливістю муніципальних проєктів є те, що, окрім класичних напрямків, зокрема збереження культурно-історичної спадщини, наявна низка дійсно стратегічних проєктів, які задають вектори розвитку культурно-мистецької сфери та туристичної привабливості міста. До таких проєктів, зокрема,

можна віднести – Створення Інституту стратегії культури, Бієнале «Форум культури», створення Фонду культури, аплікування на Європейську столицю культури. Достатньо прогресивною виглядає практика тісного взаємодоповнення стратегій та делегування реалізації проєктів на рівень муніципальних цільових програм та спеціально створених інституцій, зокрема Інституту міста та Інституту стратегії культури, де концентруються кошти на їх реалізацію. Вузьким місцем міських проєктів культурно-туристичного спрямування є їх достатня замкнутість на самому місті, його центральній частині і відсутність взаємодії чи координації з відповідними обласними та місцевими програмами та проєктами.

Проміжні висновки

- 1** Стратегічні документи на різних рівнях (національному, регіональному і муніципальному) приділяють достатню увагу галузям культури і туризму. Однак, питома вага стратегічних проєктів культурно-туристичного спрямування у загальній кількості проєктів є ще достатньо низькою (5-7%).
- 2** Окрім цього, розрізненість зусиль і низька скоординованість дій виконавців різного рівня центральних і регіональних органів виконавчої влади та муніципалітетів – різко зменшують ефективність стратегічних проєктів, їх синергію.
- 3** Туризм часто виділяється як окрема стратегічна ціль чи як операційна ціль економічного блоку, що підкреслює статус туризму як важливого чинника економічного розвитку регіонів. Як важлива складова туристичної привабливості територій у стратегічних проєктах означається культурно-мистецька сфера, особливо культурно-історична спадщина. При цьому мова йде не тільки про її «експлуатацію» в інтересах туризму, але і збереження.
- 4** Галузь культури традиційно посідає у стратегічних документах місце в соціальному блоці. Стратегічні проєкти культурно-мистецького спрямування майже повністю орієнтовані на підтримку базової інфраструктури закладів культури. Характерним для проєктів стратегій також залишається повне ігнорування таких напрямів культурно-мистецької сфери як перформативне та сценічне мистецтво, образотворче мистецтво та шляхи їх інтеграції у туристичну привабливість територій.
- 5** Лише впродовж останніх років риторика стратегічних документів дещо змінилась, особливо на національному рівні. Це стосується усвідомлення ролі культури – як ключового чинника створення умов для зміцнення зв'язків між регіонами та територіальними громадами, формування загальноукраїнської солідарності. Однак, стратегічних проєктів подібного спрямування – одиниці. Важливо, що Львівщина активно включилася у цей процес завдяки масштабному проєкту «Український Донбас».
- 6** Також у нових стратегічних документах значна увага починає приділятися розвитку культурно-креативних індустрій та культурних маршрутів із використанням ресурсів культурно-мистецької сфери, в основному об'єктів історико-культурної спадщини. При цьому напрям культурно-креативних індустрій відноситься до економічної частини стратегій, чим акцентується роль культури – як економічного чинника розвитку. На жаль, подібних стратегічних проєктів вкрай мало.
- 7** Як виняток по відношенню до національних та регіональних стратегій розвитку можна виділити «Стратегію прориву» міста Львова до 2027 року, яка тісно ув'язує унікальну культурно-історичну спадщину, розвиток галузей культури та туризму, креативність людського ресурсу та наявність ефективного інституційного забезпечення, що дозволяє формувати стратегічні проєкти європейського рівня.

Цільові програми розвитку

На національному рівні. Розвиток галузей культури і туризму в Україні на національному рівні здійснюється через державні цільові програми (ДЦП) та бюджетні програми. Аналіз переліку ДЦП за 2017-2020 роки засвідчив, що ДЦП культурно-туристичного напрямку як такі відсутні. Аналіз переліку бюджетних програм Мінкультури за 2019 рік засвідчив, що із 24 програм орієнтовно 10 передбачають підтримку культурно-мистецьких заходів, які сприяють туристичній привабливості регіонів, зокрема: прикладні розробки у сфері розвитку культури; фінансова підтримка національних театрів, художніх колективів, концертних організацій; забезпечення функціонування Українського культурного фонду, у тому числі здійснення Фондом заходів з підтримки проєктів; забезпечення діяльності національних музеїв; заходи у сферах культури та мистецтв, охорони культурної спадщини тощо.

На регіональному рівні. Регіональні політики соціально-економічного розвитку, зокрема в галузях культури та туризму, реалізуються через відповідні регіональні цільові програми. Станом на 1 січня 2020 року у Львівській області діють 30 цільових програм. Ключовими щодо розвитку культури та туризму є:

- Комплексна програма розвитку культури Львівщини на 2017-2020 роки;
- Програма «Охорона і збереження культурної спадщини Львівської області на 2018-2020 роки»;
- Програма розвитку туризму, курортів і рекреації у Львівській області на 2018-2020 роки.

А опосередковано – ще шість програм, зокрема: Програма проведення обласного конкурсу проєктів місцевих ініціатив, Програма підвищення конкурентоспроможності, Програма з міжнародного і транскордонного співробітництва, європейської інтеграції, «Молодь Львівщини», Програма сприяння розвитку інформаційного простору та громадянського суспільства та Програма капітального будівництва. Частина із цих програм містить конкурсну складову, що дає можливість не тільки співфінансувати проєкти з небюджетних коштів, але й дати підтримку інноваційним проєктам за широким тематичним спектром і форматом проведення, у тому числі із використанням ресурсів культурної спадщини – використання локацій для проведення акцій на базі відомих пам'яток історико-культурної спадщини та музеїв. Так, наприклад, у рамках проєкту IV кіно-медіа-фестиваль для молоді «Кіномаршрут/Сінетaway» було проведено анімаційні дебюти, відкриття Кіномаршруту у Жовківському замку, майстер-класи для молодих людей – із акторської майстерності, режисури, операторської майстерності.

На муніципальному рівні. Муніципальна політика соціально-економічного розвитку міста Львова, у тому числі у галузях культури та туризму, реалізується через програми соціально-економічного та культурного розвитку та муніципальні цільові програми згідно Комплексної стратегії розвитку Львова до 2025 року та інших стратегічних документів за 3-ма основними напрямками: культура, історико-архітектурна спадщина та туризм. При цьому вражає різке збільшення муніципальних цільових програм – від 42 у 2017 році до 125 у 2020.

Важливо відзначити і активне залучення до реалізації і регіональних, і муніципальних програм культурно-мистецького спрямування та туризму ресурсів міжнародних програм, у тому числі Програми транскордонної співпраці Україна-Польща-Білорусь. Таке залучення стосується не тільки фінансової допомоги, а й методичної і навчальної. Цікавим у цьому плані можна назвати вже завершений (діяв у 2009 – 2017 роках) проєкт «Муніципальний розвиток та оновлення старої частини міста Львова», партнером якого виступало Федеральне міністерство економічного співробітництва та розвитку (BMZ) Німеччини. В рамках проєкту були реалізовані заходи обачного оновлення міста із залученням коштів громадян за такими напрямками: реставрації вікон і брам, реставрації балконів, благоустрій дворів. Створення реставраційних майстерень та навчання місцевих фахівців, що було складовою цього комплексного проєкту, стало запорукою подальшого продовження діяльностей без участі німецького партнера.

Проміжні висновки

1 «Лакмусовим папірцем» ефективності будь-яких стратегій є дієвість інструментів їх впровадження, зокрема програм, та реалістичність джерел фінансування. У розгалуженій системі цільових програм розвитку на різних рівнях (національному, регіональному та муніципальному) галузям культури і туризму приділяється достатня увага. Однак, галузева розрізненість і нескоординованість цих програм різко знижує ефект їх синергії, особливо в зоні пересікання інтересів культурно-мистецької сфери та туристичної привабливості територій.

2 На національному рівні Мінкультури реалізує державну культурну політику через однорічні бюджетні програми, в яких спільні інтереси культурно-мистецької сфери та туристичної привабливості територій складають близько 40%. При цьому основна увага приділяється досить вузькому сегменту – збереженню та реставрації пам'яток історико-культурної та архітектурної спадщини у національних і державних заповідниках, підтримці національних театрів, музеїв, художніх колективів, які підлеглі міністерству. Як виняток – конкурсні програми Українського культурного фонду, які націлені на підтримку різнопланових проєктів і незалежно від відомчої приналежності.

3 Більш комплексний підхід спостерігається на регіональному рівні, де обласні цільові програми достатньо тісно ув'язані із розвитком культури та туризму (орієнтовно 30% від загальної кількості програм). Як і у стратегіях регіонального розвитку, основна увага програм культурного спрямування зосереджена на традиційній підтримці інфраструктури закладів культури. Подібну тенденцію демонструють і конкурсні програми, де практично відсутні проєкти культурно-мистецького спрямування, які працюють на туристичну привабливість території.

4 Наявність у Львівській області окремої цільової програми «Охорона і збереження культурної спадщини» із значимим фінансовим ресурсом, який також підкріплений ресурсами «Програми капітального будівництва», компенсують звужений інтерес самих громад до культурно-мистецької сфери. А також свідчить про значну увагу регіональної влади до питань збереження об'єктів історико-культурної спадщини.

5 Інші обласні цільові програми, зокрема і конкурсні, де відкриваються можливості для підтримки інноваційних проєктів, які розвивають синергію культурно-мистецької сфери та туристичної привабливості території, надають підтримку культурно-креативним індустріям, ще не мають достатніх ресурсів і служать радше індикатором наявності в області нових ідей.

6 Програма розвитку туризму та курортів у Львівській області лише частково надає підтримку культурно-мистецькій сфері – як елементу «підвищення якості регіонального туристичного продукту», зокрема через недостатність ресурсів. Однак, її ключова роль полягає у покращенні доступності та промоції об'єктів історико-культурної спадщини, створенні нових туристичних продуктів, зокрема культурних маршрутів.

7 Як і у випадку із стратегічними проєктами, загальною проблемою регіональних цільових програм є розрізненість зусиль і низька скоординованість дій виконавців різного рівня – регіональних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, що різко зменшує ефективність програм і окремих проєктів, їх синергію.

8 Особливістю цільових програм розвитку міста Львова, у тому числі культурно-туристичного спрямування, є те, що їх кількість значно зросла впродовж останніх років (у 3 рази). З одного боку, дає можливість приділити увагу кожному елементу програм та достатньо гнучко реагувати на нові виклики. Однак, з іншого боку, такий підхід вимагає ефективної координації. На думку менеджерів міської ради така координація має забезпечуватися новоствореними інституціями, зокрема Інститутом стратегії культури, Бюро спадщини тощо. Юридичний статус (як правило комунального підприємства чи установи) дає таким інституціям можливість виконувати делеговані повноваження, у тому числі супроводжувати інші муніципальні програми спільно із структурними підрозділами міської ради.

9 Як для Львівської області, так і міста Львова важливою підмогою виступають програми міжнародної технічної допомоги, зокрема Програма транскордонної співпраці Україна-Польща-Білорусь, в якій одним із ключових пріоритетів являється «Промоція місцевої культури та охорона історичної спадщини». Львівщина традиційно посідає лідерські позиції у програмі як по кількості поданих заявок, так і отриманих коштів. Важливим меседжем цієї програми є теза, що «збереження і розвиток культурної та історичної спадщини країн прикордонного регіону, зміцнення культурних зв'язків і співпраці, покращення іміджу та привабливості регіону служить збільшенню життєздатності місцевих громад. А наявність упорядкованих об'єктів культурної спадщини є необхідною передумовою для розвитку туризму - як сектору з найвищим потенціалом для зайнятості та інвестицій, особливо на сільських територіях».

3.5. Джерела фінансування культурно-мистецької сфери та туристичної привабливості

Ефективність основних інструментів реалізації політики регіонального розвитку, у тому числі в галузях культури і туризму, прямо залежить від їх фактичного фінансування. До останнього часу головною проблемою виконання стратегій, програм на різних рівнях була невизначеність із джерелами фінансування, нереалістичність бюджетів програм та проєктів, непрозорі механізми розподілу коштів тощо. На сьогодні ситуація дещо покращилась, зокрема, в частині гарантування фінансового забезпечення з боку як центральних органів виконавчої влади, так і регіональних та місцевих органів влади, залучення позабюджетних коштів.

Фінансування стратегій розвитку

На національному рівні. На виконання проєктів Державної стратегії регіонального розвитку у 2012 році було започатковано Державний фонд регіонального розвитку (ДФРР). Бюджет ДФРР є достатньо вагомим для регіонів. Так, для Львівської області у 2019 році бюджет становив 343 млн. грн. Однак, основний масив підтриманих проєктів стосувався ремонту доріг, реконструкції об'єктів житлово-комунальної сфери та соціальної інфраструктури. Аналіз засвідчив, що у 2019 році із 271 поданих проєктів Львівщини був підтриманий лише один проєкт культурно-мистецького спрямування, що сприяє туристичній привабливості «Реконструкція площі Ринок у місті Дрогобичі» із бюджетом 12,5 млн. грн., що становить 3% від загального обсягу бюджетів підтриманих проєктів.

На 2019 рік додатково було введено квотування (до 10% бюджету ДФРР) проєктів напряму «Всеукраїнський громадський бюджет» (ВГБ), переможці якого визначались шляхом електронного голосування. Лише у 2020 році повноцінна реалізація ВГБ дала змогу оцінити, у якій мірі тематика культурно-мистецької сфери та туристична привабливість користуються популярністю у пересічних громадян. Приклад Львівщини засвідчив, що ця тематика є вкрай актуальною – із 17 поданих проєктів 12 стосувалися пріоритету «туристична привабливість».

Аналіз фінансового забезпечення наявних стратегій, перелічених у розділі 3.2, засвідчив, що незважаючи на достатньо деталізований опис напрямків подальшого розвитку галузей у цілому, і окремих сфер зокрема, в частині фінансового забезпечення виконання цих стратегій не передбачається окремих джерел фінансування для їх впровадження, а делегується іншим джерелам, зокрема цільовим субвенціям, бюджетним та регіональним цільовим програмам тощо.

На регіональному рівні. Результати аналізу виконання проєктів культурно-туристичного спрямування Стратегії розвитку Львівщини за 2017-2019 роки наведені у таблиці 5.

Якщо не брати до уваги планові фінансові показники проєктів стратегій, які, як правило, набагато перевищують фактичні витрати (і це «Ахіллесова п'ята» всіх регіональних стратегій в Україні), то вищенаведена таблиця демонструє достатньо різкі щорічні коливання фактичних витрат по напрямках і в цілому – від 14,1 млн. грн. у 2017 році до 115,1 млн. грн. у 2018 році. Це ще раз свідчить про те, що відсутність окремого джерела фінансування для стратегічних проєктів, дуже узалежнює виконання проєктів від спроможності регіональних та місцевих бюджетів. Як також видно із таблиці, основні ресурси стратегій розвитку Львівщини орієнтовані на збереження культурно-історичної спадщини. І хоча в напрямках культурно-креативних індустрій та створення культурних маршрутів з'являються цікаві проєкти, які прямо декларують підвищення туристичної привабливості регіону, їх питома вага на сьогодні незначна.

Таблиця 5

Напрямки проєктів	Обсяги фінансування, тис. грн							Питома вага, %
	2017		2018		2019		Разом	
	План	Факт	План	Факт	План	Факт	Факт	
Культурна спадщина	21405	13711	128788	110267	98260	46997	170975	91,0
Перформативне та сценічне мистецтво	0	0	0	0	800	747	747	0,4
Образотворче мистецтво	0	0	0	0	0	0	0	0
Культурно-креативні індустрії	580	398	5180	3578	52909	3614	7589	4,0
Культурні маршрути	0	0	7112	1288	20538	7276	8564	4,6
Всього	21985	14109	141080	115133	172507	58634	187875	100,0

На муніципальному рівні. Аналіз фінансового забезпечення всіх наявних стратегій м. Львова зафіксував ту ж ситуацію, що була описана вище на державному та регіональному рівнях – відсутність окремого ресурсного забезпечення під реалізацію своїх завдань на коротко- і середньостроковий період. Як правило, у цих стратегічних документах фіксуються посилання на муніципальні цільові програми, які наділяються ресурсами для виконання задекларованих завдань.

Фінансування цільових програм розвитку

На національному рівні. Проаналізувавши показники Державного бюджету України останніх років у частині обсягів фінансування культури і туризму загалом та Мінкультури зокрема, можна констатувати, що відбувається їх значне зростання – від 1,5 млрд. грн. у 2014 році до 8,2 млрд. у 2020 році. Однак, ці оптимістичні показники варто оцінювати через призму видатків споживання (оплату праці, комунальні платежі тощо), що є основою функціонування закладів і власне видатків розвитку. При цьому, протягом останніх років менше, ніж 5% загальних витрат спрямовувалися на розвиток у частині видатків розвитку, і тільки після 2018 року цей показник перевищив 10%. Основний внесок у бюджет розвитку Мінкультури здійснює Український культурний фонд через конкурсні програми.

Аналіз обсягів коштів, які були надані Львівській області через центральні органи виконавчої влади, засвідчив, що ці обсяги достатньо значні. Так, за 2018-2019 роки Мінкультури на заклади культурно-мистецької сфери області було надано 354,1 млн. грн., Українським культурним фондом – 54,5 млн. грн., іншими міністерствами – 245 млн. грн., з яких на галузь туризму припало 113 млн. грн.

На регіональному рівні. У цілому загальний обсяг фінансування заходів обласних цільових програм, які прямо чи опосередковано сприяють розвитку культурно-мистецької сфери в контексті підвищення туристичної привабливості області, складає в середньому 90 млн. грн. на рік, що становить 7% від загального обсягу фінансування усіх цільових регіональних програм. При цьому лише 3 програми вносять суттєвий фінансовий ресурс, зокрема (дані за 2019 рік): охорони і збереження культурної спадщини – 30,6 млн. грн., капітального будівництва – 21 млн. грн. та розвитку культури – 11,9 млн. грн.

Значиму роль у розвитку і культури, і туризму на Львівщині відіграє Програма транскордонного співробітництва Україна-Польща-Білорусь, де пріоритет «Промоція місцевої культури та історії» є одним із ключових. Фінансовий вклад цієї програми становить близько 100 млн. грн. (на 2018-2021 роки). При цьому, окрім «твердої» (інвестиційної) складової проєктів культурно-мистецького та туристичного спрямування, значна увага приділяється і «м'яким» видам діяльності, зокрема проведенню тематичних фестивалів, збереженню традиційних ремесел, створенню культурних маршрутів.

На муніципальному рівні. Значна кількість муніципальних цільових програм (125) та специфіка подання фінансових даних Львівською міською радою, її фрагментарність та розосередження по різних джерелах не дають змоги якісно оцінити фінансові ресурси міських цільових програм та ефективність їх використання. Єдиним винятком стало оприлюднення Інститутом стратегії культури Львова інформації щодо основних видатків на культуру у 2020-му році. Інформація стосувалась видатків як на культуру й мистецтво безпосередньо, так і на суміжні галузі, що теж впливають на культурний контекст міста (освіта, охорона історичного середовища, архітектура, туризм). Згідно цих даних найбільш значимими видатками міського бюджету на 2020 рік є 30 млн на виконання Програми «Львів 2020: Фокус на культуру», а також 54 млн. грн. - внески до статутних капіталів комунальних підприємств культурно-туристичного спрямування.

Власні доходи закладів культурно-мистецької сфери

Окрім державної підтримки, заклади культури згідно чинного законодавства мають змогу отримувати власні доходи. Власні доходи закладів, в основному, формуються за рахунок реалізації квитків, оренди приміщення, проведення гастрольної діяльності, доходу від реклами та частково спрямовуються на розвиток – постановку нових спектаклів, участь у фестивалях, виготовлення презентаційних матеріалів, сценічно-постановочних засобів та малоцінного інвентарю (сценічні костюми, взуття, декорації, бутафорія, реквізит). Також сюди може входити грантова та благодійна допомога. Обсяги цих коштів у цілому незначні і не покривають собівартості утримання культурних закладів. Так, по обласних закладах культури власні надходження щорічно складають близько 43 млн. грн. При цьому питома вага власних надходжень значно коливається – від 0 (Народна хорова капела «Верховина») до 64% (Державний історико-культурний заповідник «Тустань»).

Дані Державної аудиторської служби України за 2016-2018 роки по різних категоріях комунальних закладів Львівської міської ради дали уявлення про їх доходи - лише парки культури і відпочинку майже повністю покривають свої видатки (до 99%). Натомість фінансова підтримка з міського бюджету театрів і будинків культури є вирішальною, зокрема театрів – на рівні 90%, будинків культури – 75%, музеїв – 69%.

Проміжні висновки

1 Аналіз фінансового забезпечення наявних стратегій розвитку у галузях культури і туризму та їх окремих сфер на всіх рівнях (державному, регіональному і муніципальному) продемонстрував типову ситуацію - стратегії не передбачають окремих джерел фінансування для їх впровадження, а делегують це іншим джерелам, у першу чергу, цільовим та бюджетним програмам різного рівня, цільовим субвенціям, програмам міжнародної технічної допомоги, що різко знижує їх ефективність, узалежнює від зовнішніх джерел фінансування.

2 Єдиним винятком щодо наявності власного джерела фінансування являється Державна стратегія регіонального розвитку завдяки Державному фонду регіонального розвитку, бюджет якого визначається в обсязі не менше 1% загального фонду Державного бюджету України на рік, розподіляється за формульним розрахунком і є достатньо вагомим для регіонів. Однак, проєкти культурно-туристичного спрямування, які на конкурсній основі визначаються самими регіонами, є безнадійними аутсайдерами. Так, обсяг фінансування проєктів у Львівській області за 2017-2019 роки становив в середньому 1-2% від загального обсягу фінансування.

3 Незважаючи на зростання обсягів фінансування впродовж останніх 6 років галузей культури та туризму на державному рівні, їх фінансування значно поступається фінансуванню інших галузей. Тим не менше, обсяг фінансової підтримки галузевими міністерствами капітальних

видатків культурно-мистецьких закладів Львівщини переважають фінансування з обласного та місцевих бюджетів. Зокрема Мінкультури за 2018–2019 роки було надано Львівщині 354 млн. грн., Міністерством розвитку громад та територій – 113 млн. грн., а обласним та місцевими бюджетами – близько 140 млн. грн. Як правило, державні кошти передбачаються на капітальні ремонти закладів культури, реставраційні роботи в межах державних історико-культурних/архітектурних заповідників.

4 Особливу роль у фінансовій підтримці культурно-мистецької сфери та туристичної привабливості територій відіграє Український культурний фонд, який максимально орієнтований на «м'яку» компоненту – проведення заходів, що дуже суттєво на фоні домінування капітальних статей з інших джерел фінансування. Загальний обсяг фінансування проєктів Львівщини з боку УКФ за 2018–2019 роки становив більше 54 млн. грн., з яких на місто Львів припадало майже 46 млн. грн.

5 Лідерами серед регіональних цільових програм у Львівській області, які прямо чи опосередковано сприяють розвитку культурно-мистецької сфери в контексті підвищення туристичної привабливості області, виступають 3 програми: Охорона і збереження культурної спадщини, Програма капітального будівництва та Комплексна програма розвитку культури. При цьому перших дві програми, в основному, інвестують кошти у збереження об'єктів культурно-історичної спадщини. Натомість 87% бюджету Програми розвитку культури спрямовується у «м'яку» компоненту – проведення заходів культурно-мистецького спрямування, конкурсів, підтримки закладів культури обласного підпорядкування тощо.

6 Ключова роль Програми розвитку туризму та курортів Львівщини, фінансування якої відносно скромне (близько 3 млн. грн./рік), полягає у покращенні доступності та промоції історико-культурної спадщини, створенні нових туристичних продуктів, зокрема культурних маршрутів.

7 Інші регіональні цільові програми з точки зору фінансового ресурсу не відіграють значимої ролі в розвитку галузей культури та туризму. Однак, конкурсна складова цих програм дає можливість підтримати цікаві ідеї молоді, особливо у сфері культурно-креативних індустрій. Недоліком такої підтримки є низький обсяг грантових коштів (близько 1,7 млн. грн. на рік) та вкрай низький обсяг грантів – від 10 до 30 тис. грн. на один проєкт.

8 Значиму роль у розвитку і культури, і туризму на Львівщині відіграє Програма транскордонного співробітництва Україна-Польща-Білорусь, де пріоритет «Промоція місцевої культури та історії» є одним із ключових. Фінансовий вклад цієї програми достатньо суттєвий – близько 100 млн. грн. (на 2018–2021 роки). При цьому, окрім «твердої» (інвестиційної) складової проєктів культурно-мистецького та туристичного спрямування, значна увага приділяється і «м'яким» видам діяльності, зокрема проведенню тематичних фестивалів, збереженню традиційних ремесл, створенню культурних маршрутів.

9 Аналіз бюджетних видатків на муніципальному рівні (місто Львів) по окремих секторах культурно-мистецької сфери та туризму на 2017–2019 роки та запланованих видатків на 2020 рік засвідчив, що у трійку лідерів щодо обсягів фінансування входять 3 напрями – підтримка театрів; проектування, реставрація та охорона пам'яток архітектури; підтримка музеїв і виставок. Серед аутсайдерів – кінематографія, художні і музичні колективи, ансамблі та циркові організації. Достатньо вагомою фінансовою допомогою є також внески міського бюджету до статутних капіталів комунальних підприємств культурно-туристичного спрямування, які складають (на 2020 рік) 54 млн. грн.

10 Важливу роль у фінансовому забезпеченні культурно-мистецьких закладів також відіграє їх комерційна діяльність, питома вага якої в обсягах валового доходу закладів може коливатись у досить широких межах. Приклад 2-х державних театрів Львівщини засвідчив, що власні надходження закладів складають в середньому 20% – 30% сукупного доходу, власні доходи обласних комунальних культурно-мистецьких закладів – від 0 до 64%, а муніципальних – від 10 до 99%.

Розділ 4. Аналіз зовнішніх факторів на культурно-мистецьку сферу та туристичну привабливість території

Окрім «традиційних» впливів на національні та регіональні процеси в галузях культури та туризму, зокрема фактору глобалізації, у цьому розділі здійснений аналіз чинників, що проявились впродовж останніх років і радикально змінили, та продовжують змінювати ситуацію не лише в Україні, а й у цілому світі.

Євромайдан

Майдан привів у державне управління активістів і фахівців із недержавного сектора, що відкрило можливості для більш прямого й прозорого впливу та адвокатування змін у культурній політиці. Досвід нових управлінців зреалізувався у різноманітних спробах створення довготривалих культурних стратегій; запровадження прозорих конкурсних процедур і експертних рад для ухвалення ключових рішень та розподілу бюджетних коштів; створення нових інституцій (Інститут книги, Український культурний фонд); впровадження учасницької моделі урядування в культурі.

Одночасно Майдан поставив на перший план питання належного адміністрування культури як одного з основних ідеологічних складників життєдіяльності нації, її безпеки. Нова модель культурної політики не формується ізольовано, оскільки за часом збігається із глобальною трансформацією самого феномена культури, що дає реальну й унікальну можливість синхронізувати свій культурний розвиток і погляди на засоби і форми державного впливу на культурний процес з міжнародним співтовариством.

Процес формування культурної політики сьогодні триває, у суспільстві йдуть дискусії щодо вибору оптимальної моделі на основі досвіду різноманітних світових практик, які детально аналізуються у численних дослідженнях. Серед цих практик можна виділити кілька підходів, які в тій чи іншій країні можуть дещо видозмінюватися, запозичуючи окремі елементи один в одного: «патерналістська» модель, «партнерська» модель, «ринкова» модель.

Процес вибору культурної політики для України триває, дискусії не припиняються. Особливо добре це проявилось на прикладі розробки двох стратегій розвитку культури – діючої урядової (Довгострокова стратегія розвитку української культури - стратегія реформ) та волонтерської («Стратегія-2025»), які мають досить різне бачення векторів розвитку культури в Україні.

Угода про асоціацію Україна-ЄС

Угода про асоціацію Україна-ЄС (УА) є одним із найбільш вагомих міжнародних документів всієї історії України, який забезпечує створення європейського каркасу для розвитку української політики та економіки, фіксує зовнішні зобов'язання щодо необхідних реформ, зокрема щодо культури, туризму, а також питань чесної конкуренції.

Відповідно, питання регулювання культурної галузі на рівні ЄС дає розуміння, наскільки сильно впливає УА на формування української культурної політики. У консолідованих версіях Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу стаття 167 розділу XIII присвячена питанню культури. При цьому йде мова про сприяння розвитку культур держав-членів, повазі їхнього національного та регіонального розмаїття та водночас наголошується на спільній культурній спадщині. У цьому контексті УА чітко відображає принципи вироблення культурної політики і культурного менеджменту, прийнятого в європейських країнах. Переосмислення ролі культури безпосередньо пов'язано зі всезростаючою глобалізацією і економічною інтеграцією, що, у свою чергу, виокремлює поняття «культурної економіки». Культура стала ключовим ресурсом постіндустріальної економіки. Відповідаючи на ці виклики, ЄС систематизував процес вироблення культурної політики, яке відображено у низці стратегічних документів, де, зокрема, наголошується, що головним завданням культурної політики ЄС є стратегічний трикутник: культурна спадщина, міжкультурний діалог, розвиток культурних і креативних індустрій.

Відповідно до Глави 16 Розділу V Угоди про асоціацію між Україною та ЄС співпраця у галузі туризму здійснюється задля підвищення конкурентоспроможної туристичної галузі. Співпраця у сфері туризму базується на трьох основних принципах: повага самобутності та інтересів місцевих громад, особливо у сільській місцевості; важливість культурної спадщини; чітка взаємодія між туризмом та захистом навколишнього середовища.

Децентралізація

Одним із зовнішніх викликів для галузей культури і туризму можна вважати процес децентралізації в Україні, який включає, по суті, дві ключові реформи – реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Одним із ключових аспектів реформ, які, по праву, вважаються найуспішнішими в Україні, є формування дієвих і спроможних інститутів місцевого самоврядування на базовому рівні – об'єднаних територіальних громад (ОТГ), яким законодавчо передаються відповідні повноваження та ресурси, що їх раніше мали міста обласного значення. Цей перерозподіл повноважень і ресурсів накладає на ОТГ відповідальність за підвищення якості життя людей, за всебічний розвиток громади, у тому числі – культурний.

Децентралізація збільшила роль локальної культури у житті кожної громади. Культурні особливості території усе частіше сприймаються як цінний набуток громади, як можливості для розвитку туризму, ремесел, а отже – економіки. Аналіз понад 50-ти стратегій соціально-економічного розвитку новостворених ОТГ засвідчив, що «червоною ниткою» через всі стратегії проходить економічний блок завдань, мета яких – залучити у громаду якомога більшу кількість податків. А податки, у свою чергу, уже можна використовувати для підтримки соціальної інфраструктури – освіти, медицини, культури, спорту. Майже без винятків, економічна частина стратегій включає напрям «Розвиток туризму», який, на думку громади, притягне туристів, збільшить кількість робочих місць. При цьому, головною причиною, яка стане основою новоствореної туристичної індустрії, повинна бути місцева культурно-історична спадщина.

В цій ситуації перед громадою постають два основні виклики – як покращити якість послуг мешканцям, у тому числі культурних, і оптимізувати наявну інфраструктуру закладів культури (на Львівщині – одну із найрозвинутіших серед інших областей) та віднайти кошти на покращення туристичної привабливості території, у тому числі – через відновлення пам'яток культурно-історичної спадщини, підтримку інших видів культурно-мистецької сфери, які лежать у «сфері інтересів» туризму (музеїв, нематеріальної культурної спадщини, фестивалів тощо). З одного боку, – забезпечення базових культурних потреб мешканців, що забирає кошти з місцевого бюджету, з іншого, – інвестиції в інноваційні культурницькі проекти, цікаві для туризму, які, однак, не гарантують прибутків у найближчій перспективі.

COVID-19

Найбільше в Україні, як і в усьому світі, від COVID-19 та карантинних обмежень постраждали культурна та туристична галузі, ресторанно-готельний бізнес та транспорт. Представники всесвітньої галузі туризму та гостинності очікують, що спад у галузі за підсумками 2020 року становитиме 80% порівняно із 2019 роком. Оцінка втрат культурної галузі внаслідок карантину за даними Міністерства культури та інформаційної політики очікується більше, ніж на 50%. Особливо це стосується малого і середнього бізнесу. Як свідчить аналіз урядової Програми відновлення вітчизняної економіки, найбільше від кризи постраждають освіта і культура (до -93% доданої вартості).

Основними викликами, з якими зіткнулися представники сфери послуг внаслідок поширення пандемії COVID-19, зокрема культури і туризму – це низький доступ до фінансів, втрата доступу до ринків, податковий тиск (підприємства у найбільш постраждалих секторах, що були змушені обмежити чи призупинити свою діяльність, все ще повинні сплачувати значну кількість податків, виконувати зобов'язання перед іншими суб'єктами, в Україні відсутня централізована державна стратегія розвитку туристичної галузі).

На сьогодні складно прогнозувати подальші перспективи розвитку галузей культури і туризму у зв'язку із COVID-19. У цьому дослідженні взято до уваги дані основних офіційних документів та узагальнені прогнози галузевих експертів. Так, 16 червня 2020 року Верховна

Рада ухвалила Закон України «Про підтримку культури, креативних індустрій, туризму, малого та середнього бізнесу через карантин пов'язаний із поширенням COVID-19». Закон, зокрема передбачає зменшення орендної плати для закладів культури, забезпечення діяльності Українського культурного фонду, порядок надання Українським інститутом книги грантів на підтримку проєктів тощо. 15 вересня 2020 року законопроект «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо державної підтримки культури, туризму та креативних індустрій» був прийнятий Верховною Радою в першому читанні. Закон сприятиме здешевленню виробництва та розповсюдження продукції у сфері культури, туризму та креативних індустрій; частково зменшує податкове навантаження для більшої доступності театральних вистав та постановок, виступів мистецьких колективів, артистів, а також виставок, кінематографічних прем'єр, екскурсій у музеях та зоопарках, культурно-мистецьких заходів тощо.

Пандемічна криза, однак, проявила і нові можливості. Організація Об'єднаних Націй у своєму звіті «Future Possibilities Report 2020» визначає ключові мегатренди, що трансформують світ після закінчення пандемії, зокрема: проривне підвищення рівня технологізації комунікацій між людьми; переосмислення фундаментальних цінностей життя людей; «комерціалізація емоцій», коли люди купують переважно історії, легенди, емоції та спосіб життя, до якого вони звикли. Ці мегатренди будуть мати безпосередній вплив на подальше життя, не зважаючи на мрії частини суспільства про швидке повернення в «докарантинні часи». На разі ситуація не обіцяє швидкого виходу з кризи, прогнози експертів говорять, що вихід з карантину може стати справою років.

Цифровізація

Коронавірусна пандемія значно загострила та зробила особливо рельєфною ще одну світову тенденцію, яка фактично впродовж останніх років виступила ще одним вагомим фактором впливу – проникнення у галузь культури явища цифровізації. А поєднання культури із технологіями віртуального простору в умовах так званого локдауну та всезагальних карантинних обмежень створило передумови для виникнення такого явища, як віртуальний туризм – проведення онлайн-фестивалів, онлайн-виставок, навіть онлайн-екскурсій та онлайн-подорожей.

При цьому синергія культури та цифрових технологій почалася понад десятиліття до коронавірусної пандемії. Як зазначає Ганна Трегуб³, 2008 року почала роботу одна з найбільших цифрових платформ у сфері культури Europeana, яка поєднала Європейську цифрову бібліотеку, архіви й музеї. На початку своєї діяльності її колекції вже налічували 19 млн одиниць оцифрованих матеріалів — звукозаписів, текстів і зображень. А станом на 2019-й ідеться про банк даних обсягом понад 57 млн. творів мистецтва, предметів матеріальної культури, книг, відео, звукозаписів із різних куточків Європи. Створення ресурсу Europeana є кроком до амбітного завдання обробити всю культурну спадщину Європи до 2025 року. Було також домовлено, що матеріали, оцифровані за рахунок державного фінансування країн ЄС, теж будуть доступні на цій платформі для світової спільноти.

Проміжні висновки

1 Події на Майдані у 2013-2014 роках відновили західний вектор розвитку України, активізували процеси посилення української ідентичності. Прихід у державне управління на центральному рівні активістів і фахівців із недержавного сектора відкрив можливості для більш прямого і прозорого впливу та адвокатування змін у культурній політиці, які реалізувалися у створенні культурних стратегій, нових інституцій та впровадженні учасницької моделі урядування в культурі.

2 Одним із вагомих результатів Євромайдану стало підписання Угоди про асоціацію Україна-ЄС – одного із найбільш вагомих міжнародних документів всієї історії України, який зафіксував зовнішні зобов'язання України щодо необхідних реформ, зокрема щодо культури, туризму, а також чесної конкуренції.

3 Ганна Трегуб. Мовою пікселів та байтів. Джерело: <https://tyzhden.ua/Culture/235178>

3 Угода про асоціацію Україна-ЄС активізувала процес прийняття низки прогресивних законів у культурно-мистецькій сфері, інтеграцію українських культурних інституцій до європейських мереж і програм, визнання культурно-креативних індустрій. На цьому тлі досить скромно виглядає туристична євроінтеграція, яка більше сконцентрувалась на технічних аспектах – запровадженні національних стандартів та підтримці малого і середнього бізнесу через відповідні програми, зокрема COSME.

4 Одним із зовнішніх викликів для галузей культури і туризму можна вважати процес децентралізації в Україні, який здійснив перерозподіл повноважень і ресурсів між рівнями влади та поклав на нових суб'єктів – об'єднані територіальні громади – відповідальність за підвищення якості життя людей, за всебічний розвиток громади, у тому числі – культурний. На жаль, на сьогодні на рівні громад домінують тенденції підтримки базової мережі закладів культури, яка становить «кістяк» інфраструктури надання культурних послуг населенню. При цьому підтримка туристичної привабливості залишається у значній мірі декларацією у стратегічних планах. Однак, саме децентралізація створює вікно можливостей та винятковий шанс для України здійснити фундаментальні зміни в системі управління культурної політики та досягти суттєвого покращення та систематичності у наданні послуг на базі існуючої культурної інфраструктури, ресурсів та законодавства.

5 Одним із найбільших викликів для України, як і цілого світу, стала пандемія COVID-19, яка максимально погіршила економічну ситуацію для галузей культури та туризму. На сьогодні складно прогнозувати подальші перспективи розвитку України і галузей культури і туризму зокрема. Однак, аналіз першочергових заходів на подолання наслідків COVID-19 і середньострокових програм забезпечення розвитку культури і туризму засвідчив, що держава і регіони реалістично оцінюють ситуацію і намагаються вибудувати шляхи подолання кризи на середньострокову перспективу.

6 На тлі коронавірусної пандемії особливо актуальним стало питання цифровізації культури, а в умовах так званого локдауну та всезагальних карантинних обмежень з'явилися такі поняття як онлайн-фестивалі, -виставки, -екскурсії та -подорожі. Фактично мова йде про зародження онлайн-туризму, що вже почало накладати істотний відбиток на розвиток культури і туризму, та потребує подальшого аналізу й осмислення.

Розділ 5. Феномен Львова

Ще до недавнього часу згадка про «феномен Львова» мала на увазі успішний в економічному плані проєкт розвитку міста, зі значним акцентом на розвиток туризму, що активно використовує культурний потенціал міста. Дослідників «феномену» перш за все цікавили унікальні у вітчизняному масштабі трансформації, яких зазнало місто впродовж останніх двох десятиліть, а синергетичні конфігурації поєднання зусиль влади, громади та бізнесу сприймалися як взірці для наслідування багатьма українськими громадами. Проте, наслідки пандемії COVID-19 радикально змінили ситуацію, піддавши сумніву фундаментальні пріоритети, на які орієнтувалася стратегія розвитку міста, зокрема, творення відкритого міста із розвинутою індустрією гостинності і насиченим культурним життям, а також продемонструвавши значну вражливість галузей туризму та культури в умовах необхідності різкого скорочення кількості соціальних інтеракцій та їх перенесення в он-лайн режим. На сьогоднішній день «феномен Львова» полягає радше в унікальній для України масштабності виклику: необхідністю трансформувати наявну у місті культурну та туристичну інфраструктуру, ще раз осмислити та навчитися по-новому працювати з наявним культурно-мистецьким потенціалом.

Здобутки туристичного Львова

Місто Львів є одним із лідерів в Україні в галузі культури і туризму. Якщо архітектурне багатство міста формувалося століттями і практично не порушилось руйнуваннями двох світових

воєн, то як туристичний центр місто почало активно розвиватися тільки із середини 2000-их років – саме тоді нова міська влада задекларувала туризм одним із двох головних стратегічних пріоритетів (іншим стали інформаційні технології). Незважаючи на неоднозначну реакцію на таку модель розвитку багатьма ключовими гравцями і самими містянами та часті звинувачення в корупції, міській владі вдалося провести значну трансформацію міста, перетворивши Львів, як констатували самі представники міської влади «з міста для львів'ян на місто для туристів».

Знаковою подією для міста стало проведення частини матчів футбольного чемпіонату «Євро-2012». Для Львова це означало значні вливання з державного бюджету на ремонт доріг, побудову нового стадіону, перебудову аеропорту і, в підсумку, – приємне «відкриття» міста багатьма іноземцями, що прибули на чемпіонат. Хоча власне «Євро-2012» направив у Львів потужний «спортивний» туристичний потік, міська влада завжди позиціонувала місто як центр культурного і подієвого туризму, намагаючись привабити туриста багатою мультикультурною спадщиною. Цей посыл влади був жваво підхоплений бізнесом, що активно інвестував у розвиток культурно-креативних індустрій, захоплюючи муніципальні простори та витісняючи мешканців із центральної частини міста, конструюючи тут своєрідний Диснейленд – спрощену і комерціалізовану версію історії та культури міста.

Подібна доля спіткала багато інших європейських міст (Париж, Венеція, Краків та ін.), ідентичність яких у значній мірі змінилася під натиском туристичних потоків. Деякі з них, усвідомлюючи загрози від масового туризму, почали вводити спеціальні заходи, націлені на його стримування, наприклад, регулюючи кількість туристів у місті чи роблячи відвідини міста платним. Проте, такий варіант підходить для багатих громад, які можуть дозволити собі поставити пріоритет спокою, безпеки, збереження місцевої культури вище, ніж спокусу економічної вигоди.

У Львові ж упродовж останніх двох десятиріч саме туристична індустрія стала одним із визначальних факторів економічного розвитку. У значній мірі успішність розвитку цієї галузі зумовлена значним культурно-мистецьким потенціалом території – великою кількістю пам'яток архітектури, багатокультурною історичною спадщиною, значною кількістю закладів культури, музеїв, а також інвестиціями у нові формати, що динамічно розвиваються, зокрема культурно-креативні індустрії та підприємництво. Ця тенденція була посилена анексією Криму (значного туристичного регіону), що призвело до переорієнтації туристичних потоків на інші регіони України. Загалом наплив туристів до Львова відігравав і відіграє далі доволі позитивну роль, створюючи нові робочі місця та активізуючи місцеве підприємництво, примножуючи тим самим багатство міста, адже велика частина зборів, пов'язаних з туризмом, залишається в міській казні. Це, своєю чергою, збільшувало кошти, які місцева влада могла направляти на збереження та реставрацію культурних пам'яток та інвестиції в культурно-мистецьку сферу, наприклад будівництво школи мистецтв чи організацію міських фестивалів.

Постійно зростаюча кількість туристів та економічна вигода, яку вони приносили місту, і дозволила говорити про «феномен Львова». Так, в кінці 2018 року мер міста серед ключових досягнень міської влади називав вражаючі фінансові вигоди від туризму – протягом року Львів відвідало близько 2,9 млн. туристів, що внесли у місцеву економіку близько 616 млн. доларів США. У цьому ж році Львів увійшов в рейтинг 100 найпопулярніших туристичних міст у світі за версією британської аналітичної компанії «Euromonitor»⁴. Для підтримки привабливого для туристів іміджу культурного центру міська влада постійно шукає формального підтвердження такого статусу, так у 2009 році Львову було присвоєно статус культурної столиці України, місто також націлилось на отримання статусу Європейської столиці культури у 2024 році.

Образ високої «культурності» міста став частиною міського бренду, що активно використовується місцевою владою для просування міста на швидкозростаючому міжнародному ринку культурного туризму. У сфері приваблення іноземних туристів (більш заможних і, відповідно,

4 Top 100 City Destinations 2018. Джерело: https://go.euromonitor.com/white-paper-travel-2018-100-cities.html?utm_source=facebook&utm_medium=social&utm_campaign=CT_WP_18_12_04_100%20Cities&utm_content=organic

більш бажаних) було досягнуто значних успіхів і згідно даних⁵ міського управління туризму їх частка зросла до близько 64% у 2019 році. Окрім активної промоції, такий успіх пояснюється історично зумовленим різноманіттям національних культур міста – української, польської, єврейської, австрійської – які, незважаючи на їх дискретний вплив на місто, залишили по собі значний культурний спадок, що продовжує приваблювати сюди туристів із цих країн. Таких туристів мало цікавить сучасний Львів із його мешканцями, а приїжджають вони, в основному, по «свою» культуру, або шукаючи тут ностальгічний образ довоєнного Львова, коли місцеве мультикультурне середовище було здатне підтримувати локальну над-національну ідентичність.

Проте, ті часи залишаються образом втраченого «золотого віку» і на сьогоднішній день активно формуються нові історично-несправедливі міфи про «спокоєвічно українське / греко-католицьке / консервативне» місто. У значній мірі така ситуація зумовлена відірваністю більшості місцевого населення від культурно-історичної спадщини міста – даються взнаки значні зміни популяції у часи Другої світової війни та повоєнних років. Впродовж дуже короткого історичного періоду в етнічному складі населення Львова відбулися кардинальні зміни. Поляки та євреї, найбільші етнічні групи у Львові першої половини XX ст., у другій його половині втратили свої позиції. Поляки – після масштабної «репатріації польського населення» радянською владою, євреї – з причини фізичного знищення гітлерівцями. За результатами перепису 1959 року найбільшою етнічною групою у складі населення міста були українці 60,2 %. Росіян, яких до вересня 1939 року у Львові було всього декілька сотень осіб, налічувалося 27,1 %, євреїв – 6,3 %, поляків – 3,9 %. Питома вага корінних львів'ян у складі населення Львова не перевищувала 10 %. Процес урбанізації та приплив переселенців зі Східної України та Криму продовжують цей тренд і до сьогоднішнього дня. Сучасний львів'янин – це переважно мешканець міста лише в 1-3 генерації, і цього часу недостатньо для повноцінного «закорінення» у місті і, відповідно, більшість львів'ян у якійсь мірі самі є туристами у власному місті.

При такому активному зовнішньому культурному натиску, Львів дещо втратив давню потугу абсорбувати новоприбулих, прививаючи їм місцеві цінності та формуючи сильну локальну ідентичність. Відповідно, такий стан речей формує і специфічне відношення до місцевої культури у мешканців міста – будучи чужими для місцевого середовища, велика кількість із них обмежується тією самою спрощеною оптикою туриста, схильного до стереотипізації культурної спадщини. А це збільшує ризики для збереження цієї спадщини, що сприймається часто як незрозуміла та чужа і, відповідно, часто несвідомо піддається занедбанню – починаючи із нищення фасадів історичної забудови під час ремонтів і закінчуючи гучними гуляннями на території колишнього концтабору. Така відсутність зв'язку мешканців із власним містом негативно позначається і на відношенні туристів до міста – локальне культурне багатство залишається у значній мірі не актуалізованим, мешканці не здатні розповісти про нього і, відповідно, увага туриста з більшою ймовірністю зосереджується на перевагах дешевих (по європейським міркам) закладах харчування, аніж ознайомлення із архітектурним багатством, до якої не мають поваги навіть місцеві. В такій ситуації місту доволі важко підтримувати престижний образ «культурної столиці» будь-чого.

Пандемія COVID-19

Карантинні заходи, пов'язані з пандемією COVID-19, підважили усі попередні досягнення та підходи до розвитку туризму та культури у місті, призвели до кардинальних змін у функціонуванні всього туристично-відпочинкового бізнесу. Особливо поганий жарт доля зіграла із туристичною привабливістю міста, адже саме орієнтація міста на відкритість (популярність серед туристів, близькість кордону, перехрестя транзитних маршрутів, велика кількість закладів харчування та рекреації) і стала однією з причин особливо високої кількості захворювань (станом на вересень 2020 року – Львівщина є одним з лідерів по кількості зареєстрованих захворювань на COVID-19).

Окрім здоров'я місто втратило значний сектор економіки: було зачинено більшість інституцій, які могли б призвести до прискореного поширення пандемії, а це – готелі, санаторії, ресторани. Обмеження торкнулися діяльності транспортних і туристичних компаній. Проте,

5 Публічний звіт управління туризму ЛМР 23.12.19. Джерело: https://city-adm.lviv.ua/public-information/offices/uvpravlinnia-turyzmu/zvity/12953/download?cf_id=36

одночасно із очевидними втратами, з'явилися також і нові можливості. Так, незважаючи на те, що внаслідок пандемії був майже повністю заблокований іноземний потік туристів в Україну, обмеження можливості виїзду за кордон для громадян України, навпаки, перенаправили значну частину туристичного потоку всередину країни, у тому числі і до Львова.

Нищівного удару пандемія завдала усім інституціям культури, які прямо чи опосередковано пов'язані із туристичним бізнесом, як-от музеї, театри, опера, філармонія, культурні індустрії. Більшість із них змушені були призупинити або обмежити свою діяльність і, відповідно, зазнали значних збитків, адже працівників, відповідно до законодавства, потрібно утримувати – принаймні на частковій оплаті праці, а ще потрібно сплачувати так чи інакше оренду, податки та інші сплати. Така ж доля чекала і на частину малих та середніх підприємців. Це різко зменшило надходження до міського бюджету, а видатки на муніципальні заклади культури через відсутність відвідувачів, лягли додатковим тягарем на бюджет міста. У повній мірі масштаби збитків від COVID-19 оцінити поки що не можливо, проте згідно зі слів⁶ мера Львова, станом на вересень 2020 року, через епідемію коронавірусу місто недоотримало в бюджет більше, ніж 400 мільйонів гривень, та продовжує втрачати понад 100 млн. грн. щомісяця.

Пандемія COVID-19 актуалізувала наболілі проблеми минулого, такі як втрату обличчя міста у зв'язку з напливом туристів, значну залежність благополуччя міста від зовнішніх туристів та проявила нові слабкі місця – недостатню увагу до забезпечення безпеки здоров'я туристів та проблемність доступу до культури в умовах карантину та вимушеної самоізоляції. Важливою умовою виходу з кризи залишається здатність як влади, так і бізнесу швидко адаптуватися до непевної ситуації, що динамічно змінюється. Специфікою попереднього періоду функціонування суспільного сектору було збільшення його ефективності, яке досягалося завдяки організації масових заходів, масових перевезень, уніфікованого масового обслуговування клієнтів у всіх сферах функціонування суспільного життя. При цьому цінилося саме «тісне спілкування» - чи то в опері, чи то у кафе, чи у туристичній подорожі. Натомість COVID-19 вніс корективу – тепер неможливі масові заходи у тій формі, в якій вони організовувались раніше – фестивалі, масові концерти, та й просто концерти і вистави, заїзди багатомісними автобусами тепер, якщо й можливі, то не вітаються. Споживачі культурного контексту чи туристи остерігаються такого масового скупчення людей. Ба, більше, цінується вже не «тісне спілкування», а дистанція, відсторонення, і навіть ізоляція. На разі міська влада розглядає можливість зміни формату популярних у минулому масових розважальних заходів, заради яких туристи приїжджали до міста, змістивши акцент на більш точкові, одиночні заходи з обмеженою кількістю відвідувачів, із дотриманням усіх необхідних заходів безпеки.

Непередбачуваність ситуації і не завжди послідовна політика органів влади у боротьбі з пандемією породжує ряд значних ризиків для діяльності підприємців та інвесторів, що негативно позначилося на особливо вразливій до таких впливів галузі туризму та культури. Хоч і з запізненням, але центральна влада також відреагувала на кризу цих галузей, так, у червні 2020 року Верховною Радою був прийнятий Закон України «Про підтримку культури, креативних індустрій, туризму, малого та середнього бізнесу через карантин пов'язаний із поширенням COVID-19», що передбачає зменшення орендної плати для закладів культури, які не можуть використовуватися через карантин, гранти інституційної підтримки та розширення переліку платних послуг, які можуть надаватися державними і комунальними закладами культури, тощо. А 15 вересня 2020 року в першому читанні було прийнято за основу проект Закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо державної підтримки культури, туризму та креативних індустрій», метою якого є впровадження податкових механізмів для надання державної підтримки сферам культури, туризму та сектору креативних індустрій із метою недопущення їх стагнації задля збереження і створення нових робочих місць. Такі закони врятовують ці галузі від колапсу, дозволяють втриматися «на плаву» багатьом львівським підприємцям та зменшити тягар на міський бюджет від утримання муніципальних закладів культури. Проте, чого ці галузі дійсно потребують – то це нових креативних ідей, які б дозволили їм надавати свої послуги та заробляти, незважаючи

6 Виступ мера Львова 23.09.2020. Джерело: <https://city-adm.lviv.ua/news/science-and-health/medicine/281672-u-lvovi-nedonadkhodzhenia-do-biudzhetu-cherez-syutatsiiu-z-covid-siahaiut-ponad-400-mln-hrn>

на карантинні обмеження.

Цікавим збігом стало поширення пандемії COVID-19 у 2020 році, проголошеним міською радою Львова «Роком культури». І хоча багато заходів довелося скасувати чи відтермінувати у зв'язку з карантинном, більшість амбітних ідей вдалося реалізувати. Однією із найважливіших ініціатив став конкурс «Фокус на культуру», що передбачає грантову підтримку (бюджет конкурсу 15 млн. грн) на реалізацію проєктів у галузі культури з акцентом на впровадженні інноваційних способів їх презентації, інтерпретації та поширення. Така форма фінансової підтримки від міської ради не тільки надала особливо важливу в часи кризи фінансову підтримку культурно-мистецькому середовищу, але також стимулювала його активно переосмислювати поточну «карантинну» реальність, шукати креативні шляхи її подолання та реалізації культурних практик у нових умовах.

У Львові вже і раніше практикувалося проведення різноманітних грантових конкурсів: підтримка україномовного книговидання, муніципальна літературна премія, гранти на дослідження в галузі культури тощо. Проте, саме в рамках Року культури практику інвестицій коштів у культуру на конкурсній основі планується вивести на новий рівень, створивши за аналогією із національним Українським культурним фондом (УКФ) відповідний міський культурний фонд. Така практика могла б стати важливим інструментом для трансформації культурного середовища в місті, відсіюючи закостенілі пост-радянські підходи до фінансової підтримки культурного середовища, зробивши процес більш демократичним та прозорим. Як показує досвід УКФ, така практика, незважаючи на достатню бюрократизованість процесу, дає можливість отримати державне фінансування інноваційним та, часом, справді проривним культурним проєктам, що особливо важливо саме для творчого культурно-мистецького середовища. Такий інструмент є доволі інноваційним для України і може в майбутньому бути адаптований до реалій інших міст.

Ще одним популярним заходом для забезпечення функціонування закладів культури в часи карантину був перехід в он-лайн (проведення концертів, театральних вистав тощо) і туристичних практик (3D тури), що потенційно могли би пом'якшити проблему задоволення культурних потреб громадян та фінансового забезпечення закладів культури, демократизувати доступ до культури та туристичних дестинацій.

Проте, судячи з кількості он-лайн переглядів вистав місцевих театрів чи 3D екскурсій музеями, що були значно нижчими, ніж кількість відвідувачів у цих інституціях у до-карантинні часи, такі спроби поки що не виправдали сподівань, і більшість потреб як населення, так і культурних інституцій залишилися незадоволеними. Частково пояснити це можна відсутністю в «глядачів» відповідної культури та звички отримувати культурні послуги у новому форматі, біологічно запрограмованою схильністю людей до живої інтеракції, навіть коли ідеться про умовно пасивне сприйняття тощо. Проте існує і більш вагома причина об'єктивної втрати цінності культурного продукту в он-лайн форматі у порівнянні з «живим» спілкуванням. Адже сам емпіричний досвід культурної події он-лайн є набагато вужчим як через обмеження технічного плану (повільний Інтернет, недосконалість мікрофонів та відеокамер тощо), так і через повну відсутність на даному етапі розвитку техніки відповідних механізмів передачі іншої специфічної інформації на відстані. Власне досвід он-лайн культури дає можливість повніше зрозуміти важливість місця, де відбувається культурна подія, для повноцінного сприйняття культурного досвіду.

Такий своєрідний експеримент по переведенню у віртуальний режим спілкування значної частини населення планети ще раз повертає нас до реалій Львова з його архітектурними ансамблями, музеями та театрами і дає можливість зрозуміти, що власне ці реальні місця, і людські інтеракції в них/ з ними і створюють унікальну атмосферу, «genius loci» місць та відіграють роль «додаткової вартості» Львова, що приваблює зарівно як місцевих мешканців, так і туристів.

Львів майбутнього

Свого часу Іван Франко порівнював Галичину та Львів із Галапагосами – ізольованими островами, на яких животіють якісь архаїчні типи ігуан. І так часто й було – відсталість та консерватизм не давали регіону та місту розвиватися. Але тільки відкрите місто Львів має шанс не потонути у безнадійній провінційності, не застигнути у «закостенілостях» франкових Галапагосів,

а стати успішним українським європейським містом. До пандемії здавалося, що Львів вже майже вирвався з цих Галапагосів. Однак, карантинні обмеження, закриття кордонів, провінціалізація суспільного та політичного життя, зникання життя культурного, знову підвищують ризик закостеніння.

А, якщо говорити про Львів майбутнього, то щонайперше, слід врахувати наукові прогнози щодо цивілізаційного розвитку, зокрема в умовах трансформації світу після пандемії COVID-19 та зміни технологічних укладів (техноукладів), які справляють суттєвий вплив і на формування нової інфраструктури культури.

Вважається, що у світі пройдені п'ять техноукладів, зараз настає шостий. 5-й техноуклад, «епоха комп'ютерів і телекомунікацій», склала сукупність наступних головних технологій: мікроелектроніка, Інтернет, комп'ютерна техніка, машинобудування, транспорт, енергетика, космічні технології та інші традиційні для другої половини 20-го віку. 6-й техноуклад почав зароджуватися, починаючи з початку 21 століття. Він продовжує формуватися і по теперішній час. Його головними технологіями є науки про життя, біомедична інженерія, клітинна медицина, генетика, фармація, зелена енергетика, нові речовини і матеріали, нанотехнології, мобільні інформаційно-комп'ютерні технології, мережеві сервіси, космічні сервіси і подорожі.

Очікуваний підйом економіки, пов'язаний у тому числі із переходом до 6-го техноукладу у 2020-2021 роки, суттєво послабився в результаті пандемії COVID-19. Протягом наступних 5-10 років суттєвий занепад чекає усі сектори виробництва, які ґрунтуються на технологіях 5-го і нижчих укладів та мають велику концентрацію працівників, що виконують низькокваліфіковані операції. Так, за 10 місяців 2020 року вже суттєві збитки понесли турагентства, транспорт, ресторани, індустрія дозвілля та гостинності в цілому, а також велика кількість секторів промислового виробництва. Споживачі вже зараз перейшли в режим жорсткої економії, більше концентруючись на товарах першої необхідності. За рахунок банкрутств, переважно в секторі малого і середнього бізнесу, з одного боку, та автоматизації виробничих процесів, з іншого, очікується стрімке зростання безробіття. За оцінками аналітиків, воно може досягти 15%-го зростання у світі і 20%-го в Європі. Ці прогнозні дані можуть виправдатися за умови, якщо у третьому і четвертому кварталах 2020 року не відбудеться спалаху другої хвилі коронавірусу (що вже спостерігається зараз) і що більшість країн світу знову не повернеться до умов жорсткого карантину (у такому випадку усі прогнозні цифри будуть коригуватися у гірший бік).

Пандемічна криза негативно вплинула практично на усі сектори світової економіки, Однак, вона ж проявила і нові можливості. Окремі сектори світової економіки вже протягом останніх 5-6 місяців 2020 року отримали значний поштовх для розвитку, виходячи з особливостей запитів людей і бізнесу у цей час. ООН у своєму звіті «Future Possibilities Report 2020»⁷ визначає ключові мегатренди, що трансформують світ після закінчення пандемії COVID-19, зокрема:

- очікується проривне підвищення рівня комунікацій між людьми. Вже зараз швидко розвиваються технології дистанційної роботи - впродовж 6 місяців карантинних заходів спостерігається зростання на 20%-30% інформаційно-розважальних он-лайн сервісів, на 40%-60% онлайн-рітейлу, на 60%-70% онлайн платформ для організації і проведення вебінарів, телеконференцій, платформ для проведення тренувань;
- переосмислення фундаментальних цінностей життя людей, інтерес до фізичного та психологічного добробуту вже зараз величезний, а після закінчення пандемії він буде суттєво зростати. Нові підходи до підвищення якості життя людей швидко переосмислюються і починають впроваджуватися на індивідуальному, організаційному та громадському рівнях. Будуть затребуваними профілактика здоров'я, тренінги, спрямовані на самовдосконалення, організаційні та освітні програми, фітнес, дієта, здоров'я та краса, подорожі та розумна екологічна нерухомість;
- «економіка досвіду». Ця форма економіки зберігає зв'язок між потребою в товарах, які загалом корисні або функціональні, та потребою у товарах, що забезпечують позитивний

7 Future Possibilities Report 2020. Джепело: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/20200720_un75_uae_futurepossibilitiesreport.pdf

індивідуальний досвід, психічне задоволення, прагнення людей до кращої «якості життя». У цій економіці виробники товарів додають «психічне навантаження» до базової продукції. Ця емоційна компонента пов'язана з позитивними спогадами про споживання тих чи інших товарів, брендів у минулому, до яких звикли і які полюбили люди. Історія про товар стає значною частиною того, що купують люди. Експерти називають цю тенденцію комерціалізацією емоцій, коли люди купують переважно історії, легенди, емоції та спосіб життя, до якого вони звикли. По мірі стрімкого розвитку технологій віртуальної реальності, товари і послуги все частіше стають персоніфікованими, які несуть споживачу, окрім функціональних якостей, емоційні, психічні задоволення. Економіка досвіду набуває особливого поштовху під час пандемії COVID-19, коли виникає підвищена потреба в компенсації негативного психічного стану, позитивними відчуттями, спогадами і емоціями, яку власне і надає ця економіка. Зокрема, стають особливо затребуваними віртуальний туризм, 3D і 4D кіноіндустрія, індустрія розваг, соціальні мережі.

Ці мегатренди будуть мати безпосередній вплив на подальше життя міста, незважаючи на мрії частини суспільства про швидке повернення в «докарантинні часи». На разі ситуація не обіцяє швидкого виходу з кризи, прогнози експертів говорять що вихід з карантину може стати справою років і, в не залежності від розвитку ситуації, COVID-19 вже став фактом, який значно вплинув на місто.

У зв'язку з цим усі міські стратегічні документи потребують доопрацювання. Проте варто відзначити, що в цьому плані Львів виявився в доволі вигідній ситуації, адже пріоритети, зазначені в таких «докарантинних» документах як «Стратегія прориву 2027»⁸ та «Стратегія розвитку культури 2025»⁹ продемонстрували розуміння міської влади проблем міста та необхідності глибинних змін. У цих документах вже були зафіксовані основні умови нового етапу розвитку, що є визначальними чинниками розвитку – світ вступає в епоху невизначеності; володіння природними ресурсами, промисловим та фінансовим капіталом не є необхідною і достатньою умовою для процвітання; зростає вплив креативного людського ресурсу. Відштовхуючись від цього, і були сформовані чотири стратегічні цілі: виховання креативності – освіта, орієнтована на розвиток як у дітей, так і людей будь-якого віку навичок критичного мислення, де мистецтво гармонійно вплетене в навчальний процес як метод отримання нових знань та як предмет вивчення; збереження креативних людей – покращення умов життя в місті, фінансування ініціатив мешканців та взаємодія мешканців та влади; концентрація креативних людей – створення просторів та подій, де люди зможуть знайомитись, спілкуватись, обмінюватись досвідом, планувати та реалізовувати нові проекти; залучення креативних людей ззовні – розвиток індустрії гостинності.

Слід зазначити, що в нових умовах відбувається принципова переоцінка ролі «людського капіталу». Саме сучасні інноваційні зміни пов'язані з творчістю, інтелектом, знаннями, новаторством людини як носія інноваційних ідей. А інтелектуальний ресурс у регіоні є, адже вже тепер Львів є одним із провідних центрів розвитку сфери IT у світі. Однак, для утримання цього статусу потрібні постійні та значні інвестиції в освіту і науку. В цій ситуації безсумнівним пріоритетом стає розвиток креативної освітньої системи.

Загалом перед містом стоїть амбітна задача виходу з кризи оновленим і сильнішим, а для цього необхідна переорієнтація всього суспільного життя на нові цінності, нав'язані карантинном – дистанцію, відсторонення, ізоляцію. І при цьому зберегти єдність як ефективного соціуму – тобто і далі перебувати у тісному соціальному, культурному контакті одні з одними, однак у нових, дистанційованих формах. На разі дати відповідь цьому виклику ще не готові ні суспільні і політичні актори, ні культурні інституції, ні туристичні організації, які сподіваються, що пандемія COVID-19 пройде і все стане знову на свої місця. На жаль, це не так. Адже сам прецедент пандемії і реакція на нього світової громади стали скринькою Пандори, яка створила нову реальність і в якій постійно існуватиме ризик поширення нових вірусів, і так, як людські організми, щоб вижити потребують випрацювання імунітету, так і суспільство, щоб вберегтися від колапсу потребує нових

8 Додаток до ухвали ЛМР № 5176. Джерело: [https://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/\(SearchForWeb\)/8B77715199AC9DC5C225842A0049BC0E?OpenDocument](https://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/(SearchForWeb)/8B77715199AC9DC5C225842A0049BC0E?OpenDocument)

9 Стратегія розвитку культури 2025. Джерело: <https://isc.lviv.ua/wp-content/uploads/2019/02/strategiya-rozvytku-kultury-2025.pdf>

Розділ 6. Характерні практики

загальноприйнятних практик, що дозволять йому ефективно функціонувати у нових формах, безпечних як для здоров'я, так і для соціальної згуртованості людей. І хто швидше адаптується до цих реалій, хто швидше запропонує нові форми і суспільних, і політичних, і культурних, і, врешті, туристичних активностей, той зірве суспільний, політичний і економічний jack pot.

У цьому розділі аналізуються характерні практики громад Львівщини, які демонструють взаємовідношення культурно-мистецької сфери та туристичної привабливості території. При цьому важливо відзначити особливості Львівщини (наявність кордону з ЄС, присутність масштабного культурно-туристичного центру Львова, висока концентрація пам'яток історії та культури у порівнянні з іншими областями України), що дають певні переваги для розвитку культурного туризму в області.

Проте, незважаючи на ці переваги та бажання активно розвивати культурний туризм, вже при перших кроках проявляється низка досить серйозних викликів, з якими зіштовхуються всі зацікавлені сторони (органи влади, недержавні організації, громади та бізнес) щодо взаємовигідного поєднання інтересів кожної із сторін, інтересів культури та туризму, а в кінцевому результаті – декларованого покращення життя пересічних мешканців.

Стільське городище: культурна спадщина як проблема

Залишки середньовічного Стільського городища розташовані вздовж східних околиць сіл Стільсько, Дуброва та Ілів Тростянецької ОТГ Львівської області за 40 км від Львова. Влада Тростянецької ОТГ чітко усвідомлює природньо-географічні переваги території і, відповідно, робить акцент на розвитку туризму. При цьому, домінантним елементом розвитку туризму вважаються природні ресурси. Відповідно планується розвивати зелений, мисливський та водний туризм, а згадка про Городище взагалі відсутня. Таке бачення місцевою владою і громадою Городища (а радше його відсутність) контрастує з позицією обласної влади, яка у 2014 року створила регіональний ландшафтний парк «Стільське Горбогір'я», а у 2015 - історико-культурний заповідник «Стільське городище» як комунальний заклад Львівської обласної ради. Слабо розвинута туристична інфраструктура безпосередньо біля Городища та незначна кількість «короткочасних» туристів створює ситуацію, в якій громада не тільки не може отримати вигоду, але й отримує додаткові проблеми. Існування пам'ятки, що захищається законом на території громади, несе ряд обмежень для діяльності місцевої влади, бізнесу та мешканців, зокрема, обмеження на будівництво та реконструкції на території Городища та прилеглий території. З усією гостротою критична маса невирішених питань проявилася у 2020 році, коли мешканці села самовільно, без дозвільних документів, встановили капличку поблизу колишнього язичницького капища на території заповідника, незважаючи на протести активістів-краєзнавців та працівників заповідника. У відповідь на це, обласна рада створила спеціальну комісію, яка склала акт про незаконні роботи на території, а керівництво заповідника подало заяву до суду про демонтаж незаконної каплички. У лютому 2020 року, при підтримці програми «U-LEAD» та ГО «Львівське Опілля», Тростянецька ОТГ та 3 сусідні ОТГ створили туристичний кластер «Львівське Опілля», який включає в себе територію Городища. Мета створення кластеру - провести інвентаризацію культурних, історичних та природних об'єктів, створити нові культурно-туристичні маршрути, залучивши до цієї діяльності мешканців, зацікавлених у розвитку екотуризму. Кластер уже досягнув певних відчутних успіхів щодо розвитку місцевого туризму: створено мережу «зелених садиб», ознаковано декілька туристичних маршрутів, проведено доволі успішну промоційну кампанію «Львівське Опілля». Подальші успіхи та активна діяльність кластеру зможуть послужити вагомим чинником для зміни підходів до туризму у місцевої влади та спонукає місцеву громаду уважніше придивитися до наявних на її території культурно-історичних ресурсів, в першу чергу – Стільського городища.

Форти Перемишльської фортеці: допомога ззовні – не панацея

Перемишльська фортеця – третя за величиною європейська фортеця часів Першої світової війни, комплекс оборонних фортів довкола міста Перемишль (Польща), що знаходиться поблизу україно-польського кордону. Більшість фортів (41 форт) знаходяться на території Польщі, але і на території сучасної України збереглися 6 фортів поблизу села Поповичі у складі Шегинівської ОТГ. На сьогоднішній день комплекс фортів знаходиться на балансі Мостиської районної ради та перебуває у напів-аварійному стані. Опікується Фортами громадська організація «Форт», зареєстрована у місті Мостиська. Форти не внесені у жоден державний реєстр пам'яток культури і, відповідно, позбавлені спеціального охоронного статусу.

Більше відомі Форти як туристична атракція завдяки щорічному фестивалю сучасного мистецтва «Фортмісія» (проходив у 2009-2012 роках). Головною ідеєю фестивалю було «мистецтво на руїнах війни», важливим акцентом – привернення уваги суспільства до Фортів та створення цілорічного потоку туристів. Із цією метою, окрім традиційних музичних виступів, організовувались літературні читання, театральні виступи та перформенси, що притягують увагу до історичної пам'ятки туристів (до 15000 відвідувачів протягом декількох фестивальних днів). Також створювалися довготривалі мистецькі проєкти: ленд-арт, скульптура, інсталяції та картини, що залишалися на території після закінчення фестивалю та покликані були служити додатковим магнітом для туристів упродовж всього року. Однак, саме фінансове питання стало вирішальним для фестивалю. З метою часткового покриття витрат, організатори активно залучали малий бізнес – на території фестивалю велася жвава роздрібна торгівля, а деякі туроператори організовували спеціальні рейсові автобуси для підвезення туристів зі Львова. Така модель залучення бізнесу до фестивалю приносила короткострокові зиски як для підприємців, так і частково покривала витрати організаторів. Проте, в довгостроковій перспективі не дала ефекту сталого розвитку – без підтримки спонсорів фестиваль не міг бути фінансово спроможним. Це продемонстрували подальші події – у 2012 році фестиваль відбувся лише на польській території, а у 2013 році «Фортмісія» злилася з іншим фестивалем «Франко Фест». Фінансові проблеми залишилися не вирішеними і надалі, тому у 2014 році організатори були змушені повністю відмовитися від фестивалю.

Неодноразово депутати як Мостиської районної ради, так і Львівської обласної ради демонстрували повну готовність перетворити Форти на популярну туристичну дестинацію. Проте, фінансових ресурсів на реставрацію та облаштування пам'ятки влада не могла мобілізувати, хоча віднайшла кошти на часткове дофінансування фестивалю. На даний момент у місцевої влади відсутня концепція щодо подальшого використання Фортів, згадка про них відсутня у регіональних та місцевих стратегіях, планах та програмах.

У 2014 році відбулася одна з найбільш масштабних спроб ревіталізувати форти та дати поштовх для розвитку місцевого туризму – реалізація проєкту вартістю понад півмільйона євро в рамках Програми транскордонного співробітництва «Польща-Білорусь-Україна» 2007-2013. Проєкт був націлений на комплексний розвиток території навколо Фортеці Перемишль та промоцію пам'ятки по обидва боки кордону. Загалом проєкт було успішно реалізовано. Зокрема було покращено туристичну інфраструктуру, з'явилися нові туристичні маршрути, створено стратегію промоції, налагоджено транскордонні зв'язки між чиновниками у сферах культури і туризму, відбулися події що привернули увагу суспільства і медіа тощо. Проте, як показав подальший хід подій, незважаючи на значну кількість затрачених ресурсів, проєкт не приніс очікуваних довгострокових результатів – форти не вдалось перетворити на туристично привабливий об'єкт. На сьогодні від проєкту залишилися лише інформаційні таблиці, дороговкази та декілька ознакованих туристичних маршрутів, більш доступний Інтернет.

Історична архітектура міста та сучасна забудова: як знайти компроміс

Трускавець – популярний курорт, який відомий своїми мінеральними водами, а також історично та культурно цінною дерев'яною забудовою. Місто розташоване в екологічно чистій зоні Прикарпаття із добре розвинутою транспортною інфраструктурою та відносною близькістю до Львова. Місто, починаючи зі середини XIX століття, трансформувалося у популярний європейський курорт, що, в свою чергу, вплинуло на розвиток місцевої архітектури. Характерною рисою забудови

міста¹⁰ стали вілли, які на сьогодні мають статус пам'яток архітектури місцевого значення. Вже традиційним явищем для курорту стало розвинуте культурно-мистецьке середовище – на сьогодні Трускавець є популярним місцем проведення мистецьких форумів, пленерів, виставок, літературних та кіно- фестивалів.

З метою збереження пам'яток архітектури, за останні 10 років було проведено інвентаризацію об'єктів культурної спадщини, розроблено і затверджено генплан із зонуванням міста, створено спеціальну програму з охорони пам'яток культурної спадщини. Проте, ці кроки не допомогли вберегти пам'ятки від руйнування і перебудов. Більша частина вілл знаходиться у приватній власності. У 2018 році громада міста, затвердивши Стратегію розвитку¹¹ до 2028 р., публічно задекларувала бажання розвивати культурний туризм у місті і зберегти історичну забудову.

Проте, незважаючи на це, місто продовжує втрачати архітектурні пам'ятки. Значна кількість і характер новобудов, що продовжують повставати поруч з історичною забудовою, призводить до зниження естетичної цінності наявного архітектурного ансамблю. Важливо відзначити, що для збереження пам'яток культурно-історичної спадщини важливо не тільки їх зберігати, але й підтримувати включеність пам'яток у контекст щоденного життя міста. Так, у Трускавці дві із п'ятнадцяти збережених історичних вілл використовуються як музейні приміщення. Підтримка з боку міської ради та активна позиція адміністрації музеїв – пошук зовнішніх ресурсів для розвитку інституцій (участь у конкурсах проєктів національних та міжнародних донорів), активна участь у подіях культурного життя міста (літературні фестивалі, кінофестивалі), масштабні оновлення експозицій дозволяють місцевим музеям трансформуватися у сучасні культурні центри, що активно включені у життя свого міста і сприяють туристичній привабливості територій. Така актуалізація музейних закладів і більш активне використання простору історичної забудови дає комплексний ефект, що підвищує важливість та актуальність пам'яток архітектури у житті міста, популяризує їх і перетворює на вагомий чинник економічного розвитку.

Тустань: територія натхнення

Залишки середньовічної наскальної фортеці Тустань розташовані поблизу с. Урич Підгородецької сільської ради. У 2001 році Тустань було внесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України як пам'ятку археології національного значення. У 1994 році з метою охорони та збереження пам'ятки було створено Державний історико-культурний заповідник «Тустань». Також важливо відзначити, що Тустань розташована на території національного природного парку «Сколівські Бескиди». До 2006 року, незважаючи на географічну близькість курортів Східниця та Трускавець, відсутність асфальтованої дороги, туристичної інфраструктури, маловідомість та занедбаність самої Тустані, робили село Урич та поближні території мало привабливими для туристів. Ситуація почала змінюватись із 2006 року – був зроблений акцент на розвиток культурного туризму та організацію фестивалю середньовічної культури «Ту стань!».

Фестиваль проходить всього декілька днів, проте він є основною подією, що притягує увагу до історичної пам'ятки та дає сильний поштовх для розвитку місцевого туризму. Щорічно його відвідує близько 10 000 відвідувачів, а загалом до Тустані приїжджає близько 100-120 тисяч туристів упродовж року. Збільшення туристичних потоків за рахунок фестивалю викликає зацікавленість у підприємців, які бажають розвивати свій туристичний бізнес. Однак, хоча фестиваль вносить левову частку в розвиток Тустані як туристичного об'єкту, він має сезонний характер і не дає ефекту сталого розвитку, необхідного для підтримки наявної туристичної інфраструктури.

Важливим моментом для розуміння феномену Тустані є ефективний менеджмент адміністрації заповідника та намагання налагодити діалог з усіма зацікавленими сторонами. Зокрема, було досягнуте повне взаємопорозуміння з організаторами фестивалю «Ту стань!»

10 Інтерв'ю з начальником управління архітектури та містобудування Трускавецької міської ради. Джерело: <https://protruskavets.org.ua/nashi-pamyatky/>

11 Стратегія розвитку Трускавецького субрегіону на період до 2028 року. Джерело: <http://www.tmr.gov.ua/home/strategiia-mista/10842-strategiya-rozvytku-truskavetskoho-subrehionu-na-period-do-2028-roku>

(громадська організація «Тустань»). Однією із основних статей доходу заповідника є продаж квитків на вхід на скелі із залишками фортеці, що дозволило заповіднику у значній мірі покривати свої фінансові витрати і стати одним із небагатьох самоокупних комунальних закладів Львівської обласної ради. Керівництво заповідника значну увагу приділяє розвитку музею Тустані, що є частиною заповідника та знаходиться в с. Урич. Музей відіграє роль магніту у притягуванні туристів протягом всього року. Музей сам по собі є цікавою туристичною атракцією, адже у ньому зібрано багато археологічних знахідок, використовуються мультимедійні засоби та інтерактивні макети (зокрема 3D модель фортеці), регулярно оновлюється експозиція, матеріали перекладено на англійську мову. Одночасно музей діє як інформаційний центр для туристів та крамниця сувенірів.

Найбільш помітні здобутки для розвитку Тустані приносить робота з міжнародними та національними донорами. Практично усі проекти прямо чи опосередковано спрямовані на розвиток культурного туризму – проведення фестивалю бойківської культури, організація міжнародного арт-симпозіуму, прокладання туристичного маршруту, що знайомить із подіями локальної історії, розробка генплану с. Урич і створення типових проектів для проведення автентичного будівництва та реконструкції, відновлення культурно-громадського центру «Хата у Глибокім», проведення конкурсу дизайнерів одягу і т. д.

На території заповідника «Тустань» розташоване також поближнє село Урич. Юридичний статус заповідника накладає ряд обмежень на територію та мешканців, зокрема, на продаж нерухомого майна, реконструкцію та будівництво. Такі обмеження часто викликають незрозуміння і обурення в частини мешканців, що не тільки обмежені у свободі розвивати туристичний бізнес на своїй території, але й не можуть у повній мірі розпоряджатися власним нерухомим майном. Для налагодження діалогу та уникнення конфліктів адміністрація заповідника активно працює з місцевими мешканцями і органом місцевого самоврядування – організовує толоки, святкові заходи за участі громади («Різдвяна Тустань», «Великодня Тустань») та проводить наукову діяльність, спрямовану на дослідження самого села і його мешканців – етнографічні дослідження, інвентаризацію історичної забудови села, реставрацію місцевої церкви. Керівництво заповідника намагається поступово перетворити і саме село у музейний комплекс із постійно проживаючими мешканцями. Щоб розвіяти стереотипи щодо утопічності реалізації такого амбітного плану, окремим мешканцям надали змогу відвідати подібні «скансени» за кордоном і побачити, як подібні заповідники можуть успішно функціонувати без шкоди для громади.

Заслугує на увагу важливий елемент – PR-кампанія, яка активно втілюється на практиці через презентації в інших містах, проведення майстер-класів та наукових конференцій на тему історії Тустані, видавництва науково-популярних книг та фотоальбомів.

Загальні висновки дослідження

1 Події на Майдані у 2013-2014 роках відновили західний вектор розвитку України. Одним із вагомих результатів Євромайдану стало підписання Угоди про асоціацію Україна-ЄС, яка зафіксувала зовнішні зобов'язання України щодо необхідних реформ в усіх сферах суспільного життя, зокрема і щодо культури – як ключового чинника посилення загальноукраїнської солідарності та української ідентичності.

2 Із 2014 року розпочався процес прийняття прогресивних законів у галузі культури, який продовжує динамічно змінюватися. Практично щороку вносяться зміни в закони та нормативні акти, які охоплюють все більше окремих сфер культури, активізують інтеграцію українських культурних інституцій до європейських мереж і програм. Загальний тренд змін – акцент на важливості економічної (комерційної) складової культурної діяльності, що має розширювати поле можливостей закладів культури заробляти на себе кошти. Особлива увага при цьому приділяється креативним індустріям – як узаконеним видам економічної діяльності. Однак, туризму, як провідній галузі економіки і одному із ключових факторів розвитку культури, законодавче поле культури не приділяє належної уваги і жодним чином не регламентує відносини культурно-мистецької сфери із туризмом.

3 На фоні динамічних законотворчих змін у галузі культури законодавство про туризм ще потребує серйозного доопрацювання. Тим не менше, питання культури в діючих законах займають важливе місце – серед видів туризму чільне місце відводиться культурно-пізнавальному туризму; послуги культурного характеру є ключовою складовою туристичних послуг, а туристична привабливість території, окрім зручного географічного розташування, транспортної доступності та сервісів, має включати певну концентрацію культурних ресурсів. Визнається, що туризм сприяє збереженню та просуванню культурної спадщини, відродженню об'єктів традиційної архітектури, ремесел.

4 Пандемія COVID-19 підштовхнула державу до прийняття першочергових кроків у питаннях подолання її наслідків та подальшого розвитку країни, у тому числі галузей культури і туризму. 16 червня 2020 року було ухвалено Закон України «Про підтримку культури, креативних індустрій, туризму, малого та середнього бізнесу через карантин пов'язаний із поширенням COVID-19», а 15 вересня 2020 року в першому читанні було прийнято за основу проект Закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо державної підтримки культури, туризму та креативних індустрій». Ці кроки мають підтримати виробників продукції в галузях культури, туризму та креативних індустрій, що сприятиме їх розвитку.

5 Майдан 2013-2014 років також активізував процес децентралізації в Україні, який здійснив перерозподіл повноважень і ресурсів між рівнями влади та поклав на нових суб'єктів – об'єднані територіальні громади – відповідальність за підвищення якості життя людей та соціально-економічний розвиток громади. Децентралізація ставить під питання традиційні відносини між центральними, регіональними та місцевими органами владами, зокрема у частині розподілу функцій, відповідальності та фінансування галузі культури. При цьому існують ризики, що низький рівень розуміння цінності культурних інвестицій та недостатність коштів на місцях призведуть до подальшого руйнування об'єктів культурно-історичної спадщини. З іншого боку, процес децентралізації є можливістю переглянути існуючі культурні і туристичні політики з метою оптимізації надання відповідних послуг і підтримки сучасних креативних ініціатив.

6 Зміни в законодавчому полі та прихід у державне управління на центральному рівні фахівців із недержавного сектора відкрив можливості для більш прямого й прозорого впливу та адвокатування змін у галузевих політиках, які реалізувалися у створенні нових стратегій, нових інституцій та започаткуванні впровадження учасницької моделі урядування. В нових державних стратегічних документах були сформульовані конкретні напрямки розвитку культурно-мистецької сфери, які пропонують активне використання культурного потенціалу як економічного фактору,

зокрема й у галузях туризму та культури. Значна увага приділяється й інноваційним підходам щодо фінансування культури – запровадження системи податкових стимулів задля підвищення привабливості приватних інвестицій, створення системи грантової підтримки на засадах співфінансування закладів культури, створення державного гарантійного фонду для заохочення кредитування культурних операторів та індустрій із боку фінансових інституцій.

7 У питаннях розвитку туризму нові галузеві стратегічні документи не запропонували нічого нового. І тільки у Державній стратегії регіонального розвитку до 2027 року було запропоновано інноваційні завдання щодо розвитку внутрішнього туризму, зокрема шляхом сприяння впровадженню моделі туристичних дестинацій «Smart Tourist Destination» на регіональному та місцевому рівні; сприяння інтеграції об'єктів культурної спадщини і територій в міжнародні, національні та регіональні культурні і туристичні маршрути. Пандемія COVID-19 також підштовхнула Міністерство культури та інформаційної політики до розробки загальнодержавної програми розвитку туризму та відповідних регіональних програм на основі зокрема так званих «туристичних магнітів» – найбільш привабливих із точки зору туризму об'єктів історико-культурного та природного значення.

8 На регіональному і муніципальному рівнях стратегічні документи щодо розвитку культури і туризму виглядають «більш традиційно» – питанням культури, як правило, відводиться місце в соціальному блоці у частині покращення культурних послуг громадянам, а туризму – як фактору економічного розвитку через збільшення туристичних потоків на основі використання культурно-історичної спадщини. Треба відзначити, що у новоприйнятих регіональних стратегіях до 2027 року з'являються окремі інноваційні підходи, які пропонують активне використання культурного потенціалу для покращення туристичної привабливості територій шляхом підтримки культурно-креативних індустрій, музеїв, традиційних народних промислів, промоції нематеріальної культурної спадщини, активізації проведення фестивалів, створення нових культурно-туристичних маршрутів.

9 Особливо прогресивним у цьому плані виглядає «Стратегія прориву міста Львова», яка декларує, що основою розвитку міста стає наявність креативних людей, що Львів – це не лише комфортне і красиве місто, а динамічне середовище для постійного особистісного росту та самореалізації, й одним із ключових напрямків розвитку якого є розвиток індустрії гостинності, створення альтернативних туристичних маршрутів, розвиток нових підходів до туризму.

10 Нові підходи у стратегічному плануванні, а також завершення реформи місцевого самоврядування і адміністративного територіального устрою України, вимагають перегляду існуючих структур управління та управлінських методів, особливо в частині розрізненості зусиль різних рівнів органів влади, відсутності дієвих механізмів їх координації. Реформа Міністерства культури, якому підпорядковуються галузі культури і туризму, передбачає зміну фокусу роботи міністерства на формування державних політик, які реалізують новостворені державні агентства та державні інституції (Український культурний фонд, Інститут Книги). Однак, на регіональному і муніципальному рівні система управління ще чекає змін до остаточного узаконення розподілу повноважень і ресурсів між обласним, районним та муніципальним рівнями.

11 «Лакмусовим папірцем» ефективності будь-яких стратегій є дієвість інструментів їх впровадження, зокрема цільових програм, та реалістичність джерел їх фінансування. У розгалуженій системі цільових програм розвитку на різних рівнях (національному, регіональному та муніципальному) галузям культури і туризму приділяється достатня увага. Однак, галузева розрізненість і нескоординованість цих програм різко знижує ефект їх синергії, особливо в зоні пересікання інтересів культурно-мистецької сфери та туристичної привабливості територій.

12 Так, на національному рівні Міністерство культури та інформаційної політики реалізує державну культурну політику через однорічні бюджетні програми, в яких інтереси туристичної привабливості територій складають близько 40%. При цьому основна увага приділяється досить вузькому сегменту – збереженню та реставрації пам'яток історико-культурної та архітектурної спадщини в національних і державних заповідниках, підтримці національних театрів, музеїв, художніх колективів. Як виняток – конкурсні програми Українського культурного фонду, які націлені на підтримку різнопланових проєктів. Незважаючи на значне зростання обсягів

фінансування Міністерства культури та інформаційної політики впродовж останніх 6-ти років, у цілому сфера культури продовжує фінансуватися за залишковим принципом., а інвестиційні та розвиткові можливості галузі культури на державному рівні є вкрай обмеженими – лише близько 10% коштів, решта 90% йдуть на утримання мережі закладів культури.

13 Більш комплексний підхід спостерігається на регіональному рівні, де цільові програми достатньо тісно ув'язані із розвитком культури та туризму – орієнтовно 30% від загальної кількості програм. Однак, фінансування заходів цих програм достатньо скромне і складає 7% від загального обсягу фінансування всіх цільових регіональних програм на рік, що значно поступається фінансуванню культурно-мистецької сфери та покращення туристичної привабливості Львівської області з боку центральних органів виконавчої влади (дані за 2018-2019 роки) – 180 млн. грн. (регіональний бюджет) проти 521 млн. грн. (державний бюджет). При цьому основна частина коштів і регіонального, і державного бюджетів припадає на збереження пам'яток культурно-історичної спадщини.

14 Значиму роль у розвитку і культури, і туризму на Львівщині відіграє Програма транскордонного співробітництва Україна-Польща-Білорусь, де пріоритет «Промоція місцевої культури та історії» є одним із ключових. Фінансовий вклад цієї програми в регіон достатньо суттєвий – близько 100 млн. грн. (на 2018-2021 роки). При цьому, окрім «твердої» (інвестиційної) складової проєктів культурно-мистецького та туристичного спрямування, значна увага приділяється і «м'яким» видам діяльності, зокрема проведенню тематичних фестивалів, збереження традиційних ремесел, створення культурних маршрутів.

15 Важливу роль у фінансовому забезпеченні культурно-мистецьких закладів починає відігравати їх комерційна діяльність, питома вага якої в обсягах валового доходу закладів коливається в досить широких межах. Приклад 2-х державних театрів Львівщини засвідчив, що власні надходження закладів складають 20%-30% сукупного доходу, власні доходи обласних комунальних культурно-мистецьких закладів – до 64%, а муніципальних – до 30%.

Громадська організація “Європейський діалог”

“ЄД” був офіційно зареєстрований 12 травня 1998 року. Ідея створення організації ґрунтувалася на необхідності підтримки ініціатив, спрямованих на зміцнення толерантності і кращого розуміння процесів європейської інтеграції, встановлення партнерських відносин між організаціями громадянського суспільства як в Україні, так і за її межами.

проспект Чорновола, 4
(кімната 1, 2-ий поверх)
Львів, Україна 79019
dialog@dialog.lviv.ua

www.dialog.lviv.ua